S. Groenveld

Filips van Montmorency, graaf van Horn (1524-1568)

Een Habsburgs edelman tussen vorstenmacht en verzet[1]

Terstont daer na quam vooren
Edel van Stam en Bloet,
De Edele Graef van Horen,
Liefhebbende Gods woort soet,
Lieflijck sachmen hem daer treden,
Als een Slachtschaep in noot
Comende ter selver steden,
Daer hy moste sterven den doot.

Een Cussen heeft hy ghevonden
Daer hy op booch zijn knien,
Al om te zijn verslonden,
Ten den Hemel sachmen hem sien:
Hy voer uut dese Warande,
Sprekende seer onbevreest,
O Heer in dees Offrande,
Beveel ick u mijnen gheest.[2]

Het speelde zich af op 5 juni 1568, op de Grote Markt van Brussel. Voor het fraaie gotische gildenhuis van de voetboogschutters, dat wij nu kennen als Museum Het Broodhuis, was een schavot opgesteld. Rond elf uur 's morgens werd daar de bekende Lamorael graaf van Egmont, prins van Gavere onthoofd, en een uur later Filips van Montmorency, graaf van Horn.

In het *Nieu Geusen Lieden Boecxken* van 1581 werden onder andere de bovenstaande strofen aan Horn gewijd. Die gaven het toch al dramatische verhaal van diens levenseinde overigens nog een extra lading. En passant suggereerden ze dat Horn was gestorven als een goede protestant die de diensten van 'Baals Priester met zijn cluchten' ver van zich zou hebben

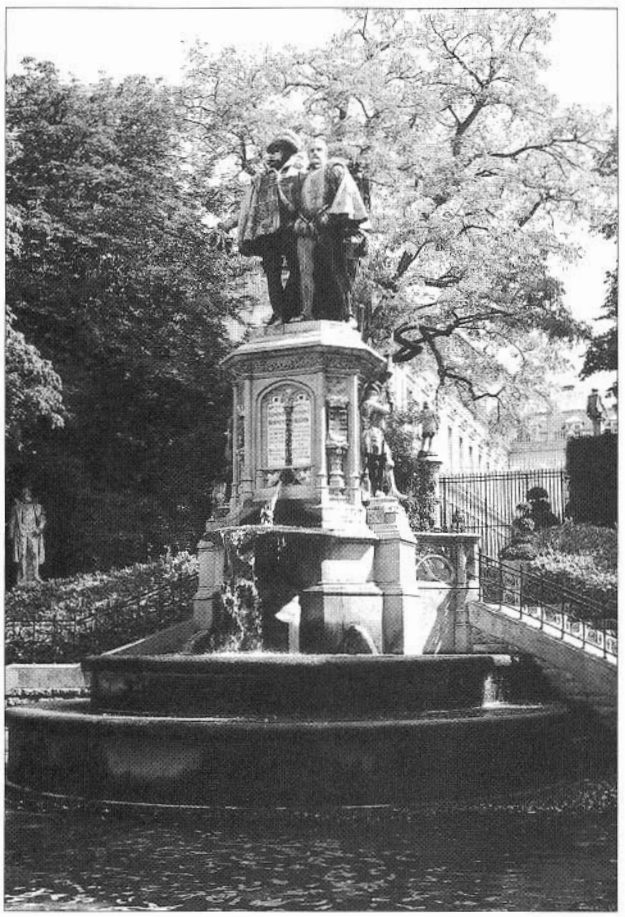

Standbeeld van de graven van Egmont en Horn, door Charles August Fraikin. Dit monument werd in 1868 opgericht op de Grote Markt te Brussel en in 1879 verplaatst naar de Kleine Zavel aldaar. Op de achtergrond het Brusselse paleis van Egmont (foto S. Groenveld, 2003).

geschoven. Dit zou niet het enige verschil van mening zijn rond de dood van de twee graven. In 1868 werd op de Grote Markt van Brussel een standbeeld van het tweetal opgericht in opdracht van koning Leopold I. Het was vervaardigd door de beeldhouwer Charles August Fraikin. De inscriptie luidde:

Aan de graven van Egmont
En van Horn, veroordeeld
Door onrechtvaardig vonnis
Van den Hertog van Alva, en
Onthoofd op deze
Plaats den 5 Juni 1568.

Het beeld was bedoeld als eerherstel voor beiden, maar menig Brusselaar verweet nu de koning, hiermee landverraders en majesteitsschenners te hebben verheerlijkt.[3]

Er zijn dus vragen rondom Filips van Montmorency die in Weert, heerlijkheid in personele unie verbonden met het graafschap Horn, volgens een overvloed van bronnen na zijn gruwelijk einde is begraven.[4] Oude vragen soms, maar ook vragen dankzij nieuwe ontwikkelingen in de geschiedschrijving. Enkele daarvan staan in de volgende pagina's centraal. Ten eerste behoorde Filips van Horn tot de hoogste adel van de Nederlanden. Wat betekende dat? Welke positie namen hoge edelen in zijn tijd in? Ten tweede speelde Horn een rol in de toenemende spanningen binnen de Lage Landen

Portret van Filips van Montmorency, graaf van Horn, 16e eeuw. Anonieme kopie naar Anthonie Mor (Kunsthalle, Hamburg). Het portret hangt momenteel als bruikleen in het Gemeentemuseum Weert, locatie De Tiendschuur.

na het midden van de zestiende eeuw. Spanningen tussen vorstenmacht aan de ene kant, en ontevreden onderdanen aan de andere. Wat hield de rol van Horn in? Hoeveel invloed had hij? En ten slotte. Welke zijn rol ook was, zijn optreden leidde tot zijn onthoofding. Was het vonnis, dat over hem werd geveld, van zuiver juridische of van politieke aard?

1 Het Bourgondisch-Habsburgse streven

Structuren

De Nederlandse gewesten, traditioneel zeventien, waren in de late Middeleeuwen deels lenen van Frankrijk, deels en vooral lenen van het Duitse Rijk. Zij lagen zozeer aan de rand van elk van beide rijken, dat het hoogheidsgezag erover minimaal was en zij in feite zelfstandige staatjes waren. Op die gewesten hadden de hertogen van Bourgondië, een jongere tak van het Franse koningshuis Valois, hun oog laten vallen. Sinds 1383 brachten de Bourgondiërs het ene na het andere gewest onder hun gezag, door middel van huwelijk, verovering, intrigeren, verpanding, koop, inzetten van verwanten, ook als bisschoppen waardoor bisdommen tot meegaande buurlanden werden. Hun doel was de opbouw van een eigen staat, een koninkrijk liefst.

Dat doel was niet bereikt toen in 1482 de laatste van het geslacht, de erfdochter Maria, stierf. Maar het Bourgondische streven ging door, nu via Maria's echtgenoot Maximiliaan van Habsburg. Deze was zelf erfgenaam van een soortgelijk complex van staten in Oostenrijk en werd in 1486 rooms-koning, in 1493 keizer van het Duitse Rijk. Het aanzien van de landsheren in de Nederlanden werd dus internationaler, temeer toen Maximiliaan het huwelijk arrangeerde van zijn zoon Filips de Schone met Johanna, die de Spaanse koninkrijken Aragon en Castilië zou erven. Tussen 1515 en 1519 kwamen al deze landencomplexen - drie in totaal dus - door vererving in handen van de zoon van dit echtpaar: Karel V van Habsburg.

Karels Lage Landen vormden geen aaneengesloten geheel. Dat werden ze pas na toevoeging van het gebied van Friesland (1524) tot Gelderland (1543). De voornaamste opponent in deze streken was de Gelderse hertog Karel van Egmont geweest, die veelal was gesteund door de Franse koning, Karels grootste tegenstander in West-Europa.[5] Na 1543 bleef naast enkele kleine enclaves alleen het prins-bisdom Luik zelfstandig tussen de Habsburgse landen liggen. Maar: een eenheid waren deze Nederlanden nu bepaald nog niet, noch formeel, noch in praktische zin. Zij vormden een personele unie, waarbinnen een centrum - Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland - valt waar te nemen met eromheen een periferie van minder vér ontwikkelde gewesten.[6]

Toch waren er in het Habsburgse streven ten opzichte van het Bourgondische wel nieuwe componenten geslopen. Het beoogde koninkrijk in de Lage Landen moest nu hogere doelen dienen. De Nederlanden werden

ingezet ten behoeve van de internationale politiek van Maximiliaan, en zeker van Karel V, die in 1519 rooms-koning en in 1530 keizer werd. Dat gold ook voor de Spaanse en de Oostenrijkse erflanden. De drie complexen bleven daarbij overigens afzonderlijk bestuurde eenheden, overheersten elkaar niet.[7] Alles werd wél geleid door één familiehoofd - en dat was toen Karel.[8]

Dus werden de Lage Landen niet langer alléén geconfronteerd met oorlogen met de Franse koningen. Voortaan speelden ook problemen in Karels Spaanse landen een rol. Dáár werden ook wel Nederlanders ingezet, en omgekeerd zo nodig Spanjaarden hiér.[9] En vooral kwamen er meer raakpunten met conflicten in het Duitse Rijk. Daar streefden vorsten en steden allang naar méér macht ten koste van het keizerschap.[10] Dat streven werd nog versterkt door de doorbraak van de Reformatie die de vorsten ook op religieus vlak elkaars tegenstanders maakte. Heel wat conflicten hadden hier een combinatie van politieke en godsdienstige achtergronden.[11]

Ook onder Karels zoon en opvolger Filips II werd de politiek ten aanzien van de Nederlanden dikwijls door de internationale verhoudingen bepaald. De vorst keek dan ook vanuit een totaal andere invalshoek naar deze landen dan zijn onderdanen. Hij immers bezag al die gewesten tegelijkertijd, van bovenaf. Maar de doorsnee onderdaan, met een beperkte geestelijke horizon van misschien twintig kilometer - één dagreis - ging alleen uit van het belang van zijn directe omgeving: dát was zijn vaderland. Hij keek van beneden naar boven en beschouwde Karel of Filips hooguit als zíjn gewestelijke vorst. Dat deze ook nog elders regeerde, raakte hem niet; voor belangen van andere onderdanen had hij geen oog.[12]

Centralisatie

Wilde Karel V de Nederlanden voor zijn eigen doelstellingen gebruiken, dan moest hij de leenband met Frankrijk en het Duitse Rijk versoepelen of verbreken. Met Frankrijk maakte hij aan deze band een einde na het in 1525 te hebben verslagen. Wat betreft Duitsland werden de Lage Landen pas in 1548 vrijwel geheel aan de greep van de Rijksorganen onttrokken.[13] Toen regelde Karel in deze gewesten meteen ook zijn opvolging: al in 1549 wist hij zoon Filips overal als aanstaand vorst te laten aanvaarden. De Oostenrijkse erflanden en de keizerlijke waardigheid zou deze echter niet erven.[14]

Tegelijk moest, naar binnen toe, tussen de Nederlanden meer eenheid ontstaan. Daarmee waren de Bourgondiërs al begonnen. Over alle provinciën legden zij één netwerk van centrale instellingen, die geleidelijk meer bevoegdheden naar zich toetrokken. Zonder overigens de gewestelijke organen geheel te verstikken.

In het hart van het apparaat stond de landsheer zelf of zijn algemene plaatsvervanger, de landvoogd. Deze werd terzijde gestaan door een raad van advies, een hofraad, die in 1531 werd gereorganiseerd in drie gespecialiseerde, 'collaterale' raden - Raad van State, Geheime Raad en Raad van

Financiën - , nadat al eerder een hooggerechtshof - de Grote Raad van Mechelen - was afgesplitst.[15] Vanuit dit centrum dienden overal steeds meer algemene wetten te worden ingevoerd en, in deze tijd van Kerkhervoming, de eenheid van Kerk en Staat te worden gehandhaafd. Overigens weten we nog maar weinig over de doorwerking naar beneden van het centrale beleid.[16]

Nu waren dit overwegend maatregelen van institutionele en wetgevende aard. Daarnaast grepen de Bourgondiërs en Habsburgers ook naar sociale middelen om hun gezag te versterken. Naar die middelen is nog heel weinig en slechts fragmentarisch onderzoek verricht. Drie mogelijkheden stonden de landsheren ten dienste.

In de eerste plaats zetten vorsten, zoals zij, hun familieden in. Omdat de individu werd gezien als onderdeel van de familie, straalden ook op jongere familieleden het aanzien en gezag van hun geslacht af. Voor de vorst, het familiehoofd, waren zij betrouwbaarder dan wie ook. Zij konden om die redenen overal worden aangesteld op de hoogste posten zoals die van landvoogd of onderkoning; dat gold ook voor bastaarden.[17] Zij speelden eveneens een rol in de propaganda, waarvan de vorsten zich bedienden. Tot die propaganda behoorde het zich aan de onderdanen vertonen, door het schenken van portretten bijvoorbeeld, en vooral in levende lijve, door nu en dan bezoeken aan bepaalde streken te brengen. Zo reisde Karel V in augustus-september 1543 vanuit Duitsland over Kleef naar Diest in Brabant. Hij had zojuist het Gulikse stadje Düren ingenomen en daarmee Gelderland definitief verslagen. Vervolgens ging hij op weg naar Venlo, waar weldra de nieuwe verhoudingen in een tractaat werden geregeld. Onderweg gebruikte hij op 3 september de maaltijd op het kasteel van Horn, samen met zijn zuster, de landvoogdes Maria van Hongarije, die men dus ook te zien kreeg. En op 14 september overnachtte hij op kasteel Weert, als gast van de douairières van Buren en Horn.[18]

Het tweede sociale middel, waarvan Bourgondiërs en Habsburgers gebruik maakten, werd gevormd door de nog bestaande leenrechtelijke verhoudingen - de relatie leenheer-leenman dus. Het ging hier om een soort contractuele afspraak, over en weer bezworen door eden: beide partijen beloofden elkaar trouw, bijstand en bescherming. In bredere zin was dit systeem verwant aan de zorgvuldig geformuleerde eden, die vorst en volk wederzijds aflegden bij het aantreden van een nieuwe landsheer, zoals bij het begin van Karel Vs bestuur in 1515 en bij de erkenning van Filips II als zijn opvolger in 1549.[19] Daarnaast grepen de Bourgondisch-Habsburgse vorsten naar een derde middel, de nieuw opkomende patronage of cliëntele: een systeem van relaties tussen twee personen van ongelijke status, de patroon en cliënt. De patroon heeft toegang tot schaarse middelen: geld, functies, spaarzaam aanwezige goederen, rechten. Door iets hiervan uit te delen kan hij anderen aan zich binden. Van de minder hoge persoon, de cliënt, wordt dan verwacht dat hij op zijn beurt tegenprestaties levert: het inschakelen van lagere maatschappelijke groepen voor steun aan gevoerd

beleid bijvoorbeeld. Beide partijen gaan met elkaar een informele, vaak morele band aan, niets wordt formeel, schriftelijk vastgelegd. Zij bouwen ten opzichte van de ander een vorm van sociaal krediet op, waarop die ander als hij dat nodig acht aanspraak kan maken.[20] In menig opzicht sloot dit systeem van patronage aan bij het internationaal in de zestiende eeuw opkomende absolutisme.

Een rol voor de adel

In deze eeuw gingen beroepen op leenrechtelijke verhoudingen en het gebruik van de patronage meer en meer door elkaar lopen.[21] Hieraan is nog weinig systematische aandacht besteed. Tot voor kort kenden we de patroon-cliëntverhouding voor deze periode alleen enigermate uit de contacten tussen vorsten en deskundige juristen, meest van burgerafkomst, die als ambtenaren werden ingezet. Zulke mensen zouden alleen al trouw aan hun heer zijn omdat zij voor behoud van hun aanzien en hun materiële positie van hem afhankelijk waren.[22] Onderzoek door de Belgische historicus Hans Cools maakt het ons nu mogelijk, de adelsgroep en de Bourgondisch-Habsburgse vorsten te bezien zowel in hun onderlinge relaties van leenman versus leenheer als van cliënt ten aanzien van patroon.

Edelen kenmerkten zich door erfelijke rechten die de verdere samenleving niet bezat. Dit formele criterium gold lange tijd als het enige adelskenmerk. Maar via sociaal-historisch onderzoek is daarnaast vastgesteld, dat adeldom niet kon bestaan als de samenleving deze niet accepteerde. Bovendien diende een edelman een levenswijze aan te houden die door diezelfde samenleving van hem werd verwacht. Dit betekende nog niet, dat alle edelen elkaars gelijken waren in status en eigendommen. De Bourgondisch-Habsburgse landsheren lichtten uit de samenleving individuele mensen of adelsfamilies, van wie zij goede verwachtingen hadden. Dat waren deels edelen die in diverse gewesten al hoog aanzien genoten, daarnaast lokale edelen van zeker postuur, vooraanstaande mensen van stedelijke afkomst die door hen, de landsheren, geadeld werden, vorstelijke bastaarden en hun nakomelingen, en buitenlandse edelen die zij nodig hadden, om welke reden dan ook. Binnen deze groep van aristocraten gingen de meest aanzienlijke adelsgeslachten - die der 'magnaten' - steeds meer een afzonderlijk groepje vormen.[23]

Traditioneel bonden de vorsten ook deze mensen aan zich met middelen van leenrechtelijke aard: door toewijzing van gronden, inkomsten daaruit of rechten erop. Maar nu pasten zij ook de patronage toe. Zo bezorgden zij de cliënten hoge functies aan het hof. Groot aanzien genoot daar de opperkamerheer, die voortdurend in de omgeving van de vorst was, weliswaar geen beleidsfunctie had, maar gemakkelijk bij overleg betrokken kon worden. Evenals, in wat mindere mate, de omstreeks 1470 veertig, later meer dan vijftig kamerheren. Een flink aantal van deze heren was overigens maar de ene helft van het jaar in dienst; het andere halve jaar diende een andere

groep. Zo creëerde de vorst met steeds meer mensen een nauwere band, ook al zette hij de deur open voor inflatie van ambten. Niettemin werd deze benoeming als een bijzondere eer gepresenteerd, en ook zo ervaren.[24]

Die eer was nog groter als een kamerheer tegelijk lid werd van de centrale hofraad van de vorst, het orgaan dat in 1531 door Karel V werd gereorganiseerd en opgedeeld in de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Overigens verschenen juist in de gereorganiseerde raden ook juristen en technocraten, die soms in de adelstand waren of wer-

Portret van Maximiliaan van Horn, heer van Gaasbeek (gest. 1542), als Vliesridder. Anoniem. Maximiliaan was de zoon van Arnold van Horn-Houtkerke en Margaretha van Montmorency - één van de drie huwelijken tussen Horns en Montmorency's omstreeks 1500. Maximiliaan werd in 1516 benoemd tot Vliesridder en draagt op dit portret het bij die waardigheid behorende gewaad. In de linker bovenhoek zijn wapen. Dit schilderij maakte deel uit van de collectie van kasteel Nederhemert en ging in de Tweede Wereldoorlog verloren (foto Iconografisch Bureau, Den Haag).

den verheven. Zij vormden naast de oude adel een 'noblesse de robe' - toga-adel. Maar door de leden der oude adelsgeslachten werden zij niet snel geaccepteerd. Zij waren immers van lagere afkomst, door gunsten opgeklommen, én dankzij hun grotere kennis van zaken een bedreiging voor de oude geslachten.[25]

Maar op een andere manier voelden de edelen zich wél weer onder de kin gestreken: ze werden opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Deze in 1430 opgerichte huisorde van de Bourgondiërs telde vanaf 1516 éénenvijftig leden. Toelating tot de orde gold niet alleen als blijk van waardering voor zeer veel bewezen diensten maar ook als middel om de heren aan de vorst te binden. De orde was een politieke instelling en een broederschap tegelijk. Zij was exclusief: de leden ervan mochten van geen andere orde lid zijn. Hun keten met de orde-insignes tekende hun exclusiviteit, hun speciale gewaden waren een soort livrei; deze behoorden zij bij de bijeenkomsten steeds te dragen.[26] Onder de Habsburgers veranderde de toelatingstaktiek geleidelijk. De vorst probeerde niet alleen ervaren hoogadelijke heren aan zich te binden, maar trachtte zich op de langere termijn ook te versterken door jonge, veelbelovende edelen te benoemen. Niet voor niets daalde de gemiddelde leeftijd der leden van 43,5 jaar in 1478 naar 30,5 in 1516.[27]

Toch bleef ervaring nodig voor het bekleden van topfuncties. Dat gold in de eerste plaats voor de ongeveer tien stadhouders, de waarnemers van alle landsheerlijke functies in één of een aantal gewesten. En voor het kapiteinschap van één der ordonnantiebendes. Dit waren kleine, semi-permanente legereenheden met een kern van vijftig zwaarbewapende ruiters. Bij de instelling, in 1474, werd het aantal ervan gesteld op vijf à acht; rond 1515 waren er nog maar vier, bij de hervorming van het corps in 1547 vijftien.[28] In principe waren ook deze functies bestemd voor hoge edelen. We komen de graven van Nassau, later prinsen van Oranje, de graven van Egmont, van Croÿ, van Aremberg, en ook die van Horn als stadhouders tegen. De oom van onze Filips van Horn, Maximiliaan van Egmont-Buren, zou onder Karel V zelfs bevelhebber worden van dertien ordonnantiebenden tegelijk.[29]

Al deze maatregelen waren min of meer structureel. Menigeen kon er een carrière op opbouwen. Daarnaast gebruikten de vorsten meer incidentele methoden: de schenking van een heerlijkheid, van rechten of van jaargelden vooral. Ook gaven zij wel tegen een geldlening een vorstelijk domein met de inkomsten eruit in pand - waarbij het maar af te wachten was of de vorst zulke leningen ooit afloste. Het uiterste was bereikt als de vorst soms leningen eiste zonder onderpand. Toch gingen de edelen op die eis wel in: het verstrekken van zo'n lening was hun een eer, en weigering kon hun nadeel opleveren. Bovendien begonnen die vorsten die tegelijk roomskoning of keizer waren - Maximiliaan en Karel V dus - de edelen titels te verlenen. Die droegen Nederlandse edelen in de Middeleeuwen niet; zij waren toen niet meer dan 'heer'. Maar vanaf de late vijftiende eeuw werden

zij verheven tot markies, graaf, prins. Hun heerlijkheid werd dan met dezelfde titel opgewaardeerd.[30] Zo werden de Hollandse Egmonts in 1486 door Maximiliaan van Habsburg verheven tot graven, en werd later, in 1553, de Vlaamse heerlijkheid Gavere, die al eerder tot graafschap was verhoogd, als eigendom van Lamoraal van Egmont opgewaardeerd tot prinsdom. Zo ook werd in 1533 Bergen op Zoom verhoogd tot markiezaat onder Antoon van Glymes, terwijl diens Zuid-Brabantse heerlijkheden datzelfde jaar door Karel V werden samengevoegd tot één nieuw graafschap, Walhain. En al in 1450 werd Jacob II, toen nog heer van de Loonse heerlijkheid Horn, door de latere keizer Frederik III verheven tot graaf.[31] Toch had dit voor de vorsten als landsheren van de Nederlandse gewesten ook wel nadeel. De edelen werden dankzij hun verheffing opgenomen in de rijksadel en kwamen hierdoor formeel losser van de vorst te staan, omdat zij nu vielen onder keizerlijke rechtsmacht. En hun goederen werden onttrokken aan het landsheerlijke territorium en heetten nu rijksonmiddellijk.[32]

Het is duidelijk dat zulke maatregelen in belangrijke mate werden ingegeven door politieke overwegingen. Dús werden zij ook door andere vorsten wel toegepast. Zo moesten de Bourgondiërs het dikwijls beleven dat edelen, met name uit de meest zuidelijke gewesten, zich in tijden van overwicht van Frankrijk onder de Franse koning stelden, in ruil voor vergelijkbare beloningen. Zulke overlopers dienden teruggewonnen te worden, terwijl getrouwen met nieuwe schenkingen moesten worden vastgehouden. Dergelijke wisselende loyaliteiten liepen soms dwars door families heen. Onze graaf van Horn bijvoorbeeld stamde uit de oudste tak van het Franse adelsgeslacht Montmorency, waarvan de voorouderlijke heerlijkheid thans ligt in het departement Val d'Oise. Zijn overgrootvader Jan III (gest. 1477) was in 1432 door Filips de Goede van Bourgondië beleend met goederen in de Nederlanden, die door zijn moeder waren ingebracht. Vanaf 1435 volgde hij de Bourgondiër. Later, rond 1465, sloot hij zich tegenover Frankrijk aan bij Karel de Stoute. Maar zijn halfbroer Guillaume, uit het tweede huwelijk van zijn vader, en diens nazaten bleven actief aan het Franse hof.[33]

Dezelfde problemen deden zich natuurlijk ook, met name ten tijde van de Habsburgers, voor in het Duits-Nederlandse grensgebied. Het ging daar om Nederlandse grensbewoners met goederen langs de grens. Én om buitenlanders die in de Lage Landen bezittingen hadden en dáárom, of omdat ze belangrijke gebieden net in het Rijk bezaten, te vriend moesten worden gehouden tegenover Duitse gezagsdragers.[34] Dit gold onder meer voor de graven van Horn en de met hun gebied in personele unie verbonden heerlijkheden zoals Weert. Diverse Horns waren bijvoorbeeld getrouwd met dochters uit de Duitse familie Neuenahr - in Nederlandse bronnen Nieuwenaar - , het grafelijk geslacht van Meurs. Daardoor konden leden van deze familie aanspraken op Hornse bezittingen laten gelden, gingen zij een rol spelen in de Lage Landen, en namen enkelen in de late zestiende eeuw ook deel aan de Nederlandse Opstand tegenover Filips II.[35]

In de Habsburgse Nederlanden werkten de landsheerlijke activiteiten intussen voor menigeen als een magneet. In de zestiende eeuw vertoefden vrijwel alle hoogadellijke geslachten regelmatig aan het hof op de Brusselse Koudenberg. Daaromheen lieten zij hun stadspaleizen bouwen en voerden zij een van de Bourgondiërs geïmiteerde hofstaat.[36] En velen verplaatsten het zwaartepunt van hun goederenbezit naar de centrumgewesten Vlaanderen-Brabant-Zeeland-Holland, naar Brabant vooral. Dat gebeurde het eerst met geslachten uit Picardië en Artesië, die Brabants werden, zoals de Croÿs. Zo ook met de Brabantse Nassaus en, eind vijftiende eeuw, met de Hollandse Egmonts die in Vlaanderen rijke goederen verwierven, met de Wassenaers en enkele Brederodes.[37] Anders was het bij de Montmorency's: die beschikten niet over een huis in Brussel. Wanneer onze Filips van Montmorency daar moest zijn, logeerde hij er gewoonlijk in het paleis van Willem van Oranje.[38]

Opmerkelijk was, dat de Bourgondiërs hun individuele edelen alleen verticale relaties wilden toestaan. De heren moesten wél met de vorst verbonden zijn, maar niet onderling. Dit was echter niet vol te houden. Binnen de kleine groep van hoge edelen groeiden steeds meer horizontale, onderlinge banden. Het gemeenschappelijke hoge aanzien, materiële en politieke argumenten speelden daarbij een voorname rol. Huwelijken bleven niet uit. De Habsburgers, vooral Karel V, accepteerden dit en gingen een andere strategie voeren dan de Bourgondiërs.[39] Zo bevorderden zij juist de goede verstandhouding tussen de edelen door nu en dan op te treden als een soort huwelijksmakelaar. Of zij lieten toe dat adellijke leengoederen via de vrouwelijke lijn werden doorgeërfd. Dat maakte een erfdochter tot een interessante partij voor een even aanzienlijk edelman.[40] Zo ook streefde Karel V er anders dan de Bourgondiërs naar, de edelen niet per se heerlijkheden in hun eigen gewesten te laten verkrijgen, maar juist in provincies waar ze niet vandaan kwamen. De redenering was nu, dat deze getrouwe heren dan ook elders de landsheerlijke positie versterkten.

Dankzij deze ontwikkelingen werd de hoge adel onder Karel een steeds meer gesloten kaste rondom de vorst. Dit zou gemakkelijk kunnen leiden tot factievorming aan het hof, en deed dat in de zestiende eeuw ook. Naar het oordeel van zijn zuster, de landvoogdes Maria van Hongarije, was de adelspolitiek van Karel V dan ook te soepel, te voordelig voor de edelen. Voor haar zou dat aanleiding zijn voor straffere maatregelen om het door haar gewenste evenwicht te herstellen.[41]

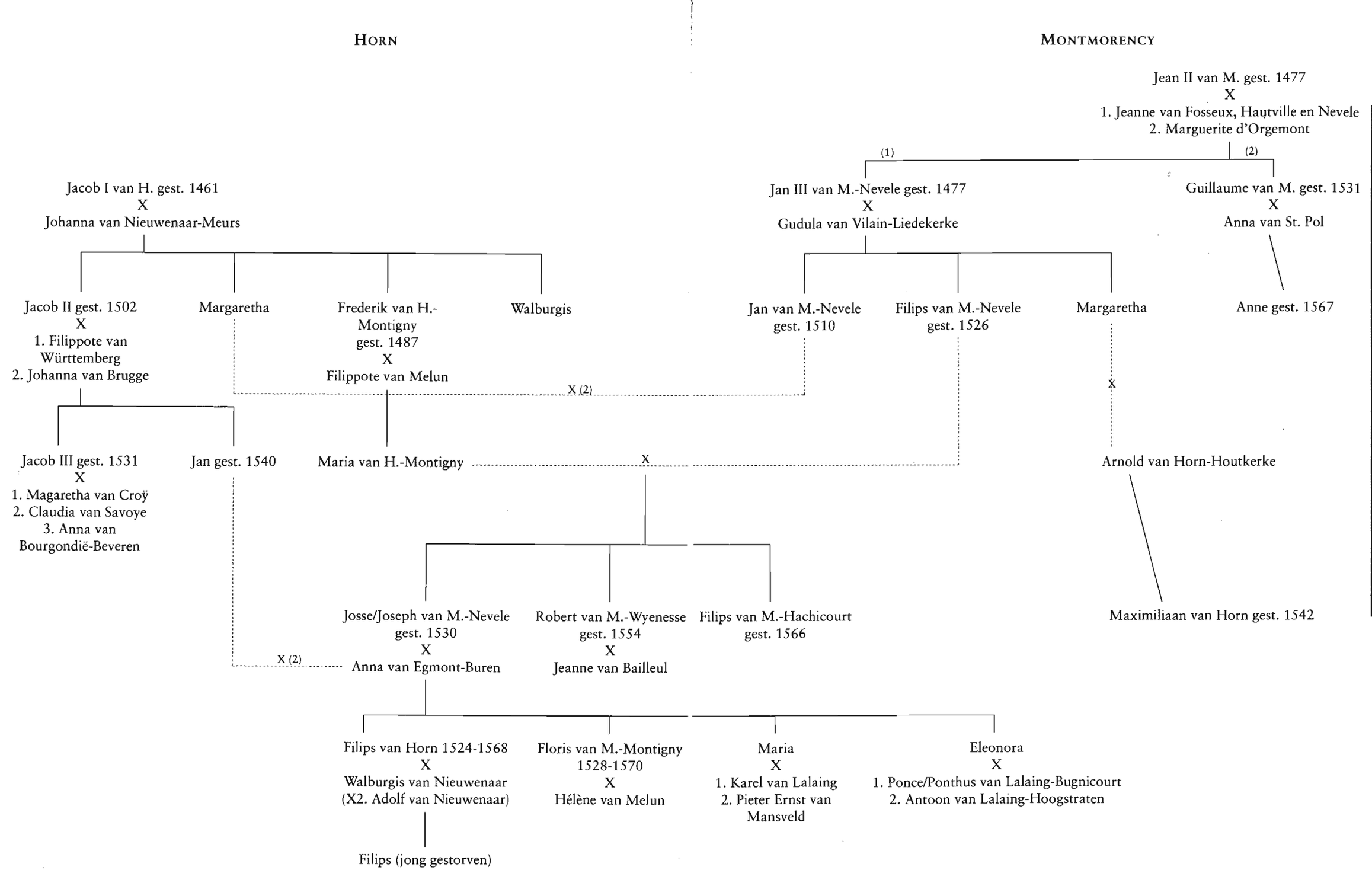
Jean II van M. gest. 1477
X
1. Jeanne van Fosseux, Hautville en Nevele
2. Marguerite d'Orgemont
(1)
(2)
Jacob I van H. gest. 1461
X
Johanna van Nieuwenaar-Meurs
Jan III van M.-Nevele gest. 1477
X
Gudula van Vilain-Liedekerke
Guillaume van M. gest. 1531
X
Anna van St. Pol
Jacob II gest. 1502
X
1. Filippote van Württemberg
2. Johanna van Brugge
Margaretha
Frederik van H.-Montigny gest. 1487
X
Filippote van Melun
Walburgis
Jan van M.-Nevele gest. 1510
Filips van M.-Nevele gest. 1526
Margaretha
Anne gest. 1567
X (2)
X
Jacob III gest. 1531
X
1. Magaretha van Croÿ
2. Claudia van Savoye
3. Anna van Bourgondië-Beveren
Jan gest. 1540
Maria van H.-Montigny
X
Arnold van Horn-Houtkerke
Josse/Joseph van M.-Nevele gest. 1530
X
Anna van Egmont-Buren
Robert van M.-Wyenesse gest. 1554
X
Jeanne van Bailleul
Filips van M.-Hachicourt gest. 1566
Maximiliaan van Horn gest. 1542
X (2)
Filips van Horn 1524-1568
X
Walburgis van Nieuwenaar
(X2. Adolf van Nieuwenaar)
Floris van M.-Montigny 1528-1570
X
Hélène van Melun
Maria
X
1. Karel van Lalaing
2. Pieter Ernst van Mansveld
Eleonora
X
1. Ponce/Ponthus van Lalaing-Bugnicourt
2. Antoon van Lalaing-Hoogstraten
Filips (jong gestorven)

2 De plaats van Filips van Montmorency, graaf van Horn, in dit krachtenveld

Stijging via huwelijken

Wat vinden wij nu van al deze ontwikkelingen terug bij Filips van Horn, zijn familie en zijn goederen? In de eerste plaats maakte zijn familie vanaf de entree in de Nederlanden een sociale stijging door in de richting van steeds hogere adelsgeslachten.[42] Jean van Montmorency, die in de vijftiende eeuw dankzij de erfgoederen van zijn moeder in de Nederlanden kwam en voor de Bourgondiërs koos, trouwde met Gudule, een dochter uit het Vlaamse geslacht Vilain. Zij kregen zes kinderen, van wie er drie - Jan, Filips en Margaretha - met een lid van de familie Horn trouwden. Filips, de tweede zoon, was de grootvader van onze Filips. Het Hornse familielid, met wie hij in 1496 huwde, was Maria van Montigny, uit een jongere tak van het huis.[43]

Daarmee werd de nog dunne Montmorencyse lijn verbonden met de ontwikkeling van een geslacht, dat allang door huwelijken aansluiting had gevonden bij hoge adelsfamilies en diverse bisschoppen van Luik had geleverd. In de generatie van Maria van Montigny was het familiehoofd Jacob III van Horn, haar neef. Hoewel deze drie keer trouwde overleed hij in 1531 kinderloos. Maar zijn drie huwelijken waren wel zeer aanzienlijk: eerst met Margaretha, dochter uit het geslacht Croÿ, dan met Claudia uit de hertogsfamilie van Savoye, en ten slotte met Anna van Bourgondië uit de bastaardtak Beveren van het hertogengeslacht zelf.[44] Zijn zuster Margaretha trouwde in 1492 met de Luikse edelman Everhard IV van der Marck, die werd verheven van heer tot graaf van Aremberg. Een andere verwante van Maria van Montigny, haar nicht Anna van Neuenahr, huwde met Walraven II uit het bekende Hollandse geslacht Brederode. Sommige van deze Hornse huwelijken hadden directe verbinding met strijd om het overwicht in het Midden-Maasgebied - een strijd die vooral werd uitgevochten tussen de Horns, de Van der Marcks en de Croÿ's.

En zo ging het verder. Filips van Montmorency en Maria van Montigny kregen een hele reeks kinderen. Van hen zijn er voor ons twee van belang: de oudste zoon, Joseph of Josse, en Filips, heer van Hachicourt. Joseph sloot in 1523 wel een heel goed huwelijk: met Anna van Egmont. Dit Hollandse adelsgeslacht kende in de zestiende eeuw twee belangrijke takken. De ene was degene, waaruit Lamorael van Egmont stamde, de tak voor wie het Noord-Hollandse dorp Egmond zelf tot graafschap was verheven en die zich rond de Habsburgse landsheer in Brussel had geconcentreerd. De tweede tak was die van Buren in de Betuwe. Deze leverde de laatste hertogen van Gelderland voordat Karel V het gewest veroverde, én de graven van Buren. De laatsten waren in 1498 (of misschien al in 1492) door keizer Maximiliaan tot rijksgraaf verheven. Rond 1500 had de toenmalige

graaf Floris uit zijn huwelijk met Margaretha van Glymes van Zevenbergen drie kinderen, van wie Anna de jongste was. Deze had één broer, Maximiliaan, die de vader werd van weer een Anna van Egmont-Buren, de eerste vrouw van Willem van Oranje.[45]

Via het huwelijk van Joseph van Montmorency en Anna van Egmont komen we ten slotte bij onze Filips, de oudste van hun vier kinderen. De huwelijken van deze generatie zullen wij later uitvoeriger bezien. Filips zelf trouwde met Walburgis van Nieuwenaar. Via de jongere Anna van Egmont-Buren, zijn nicht, was hij terzelfdertijd een aangetrouwde neef van de prins van Oranje. De echtgenoten van zijn broer Floris en zijn twee zusters laten ons dezelfde hoogadellijke kring zien. Floris van Montigny huwde met Hélène uit het geslacht Melun. Maria trouwde tweemaal: eerst met een Lalaing, dan met een Mansfeld. Zuster Eleonora sloot twee huwelijken met Lalaings.[46]

In Filips van Montmorency's directe familie zien wij dus de adelsnamen Vilain, Nieuwenaar, Montigny, Croÿ, Savoye, Bourgondië-Beveren, Aremberg, Brederode, Egmont-Buren, Melun, Lalaing, Mansfeld, Oranje-Nassau. Dit is een groot deel van de adelsgroep rond de Habsburgers. Filips behoorde precies tot die kleine elite, waarmee Karel V en Filips II hun positie probeerden te versterken. Toch is wel enige nuancering noodzakelijk. De Montmorency's hadden de basis voor de aansluiting bij deze groep pas gelegd door vanaf 1496 in te huwen in de aanzienlijke gravenfamilie van Horn. Niet voor niets noemt Cools hen bij Filips' geboorte, in 1524, nog 'een topfamilie in de dop'.[47]

Goederenbezit

Dit beeld vindt versterking op het materiële vlak. Het goederenbezit van de eerste Montmorency's was niet omvangrijk. Zoals wij al zagen werd Jan III van Montmorency, de stamvader van de Nederlandse tak, in 1432 door Filips de Goede beleend met de goederen van zijn moeder. Het ging in de eerste plaats in Oost-Vlaanderen om Nevele, ten westen van Gent, en Hubermont, meer zuidelijk bij Elzele. Tot het moederlijk bezit behoorden ook Fosseux en Hauteville in het graafschap St. Pol. Als oudste zoon had Jan eveneens de bezittingen van zijn vader mogen verwachten, gelegen in Frankrijk. Maar deze onterfde hem in 1465 omdat hij voor de Bourgondiërs en tegen de Fransen had gekozen. Daartegenover bracht zijn vrouw, Gudule van Vilain, vrouwe van Liedekerke, behalve het kasteel waarvan zij de naam droeg ook Huise, Zwijndrecht en Burcht in Vlaanderen in, beide laatste ten westen van Antwerpen. Deze zouden uiteindelijk door hun zoon Filips worden geërfd.[48] De omvang van deze goederen nam echter af ten gevolge van de oorlogen tussen Karel V en Frankrijk. Filips' zoon Joseph leed zoveel schade, dat hem in 1523 als vergoeding de heerlijkheid Sombrin in Artesië werd geschonken. Vier jaar later maakte

deze datgene wat hij nog aan Franse familiebezittingen had, te gelde door het voor 26.870 ponden te verkopen aan zijn Franse verwanten.[49]

Aan dit bescheiden goederenbezit kon de familie niet veel materieel voordeel en status ontlenen. Hierin kwam pas verandering door, nota bene, een tweede huwelijk van een aangetrouwd familielid: dat van Anna van Egmont-Buren. Deze verloor in 1530 haar man, Joseph van Montmorency, en bleef alleen achter met haar vier kinderen van wie onze Filips de oudste was. Nog in december 1530 hertrouwde zij met Jan, jongere broer van Jacob

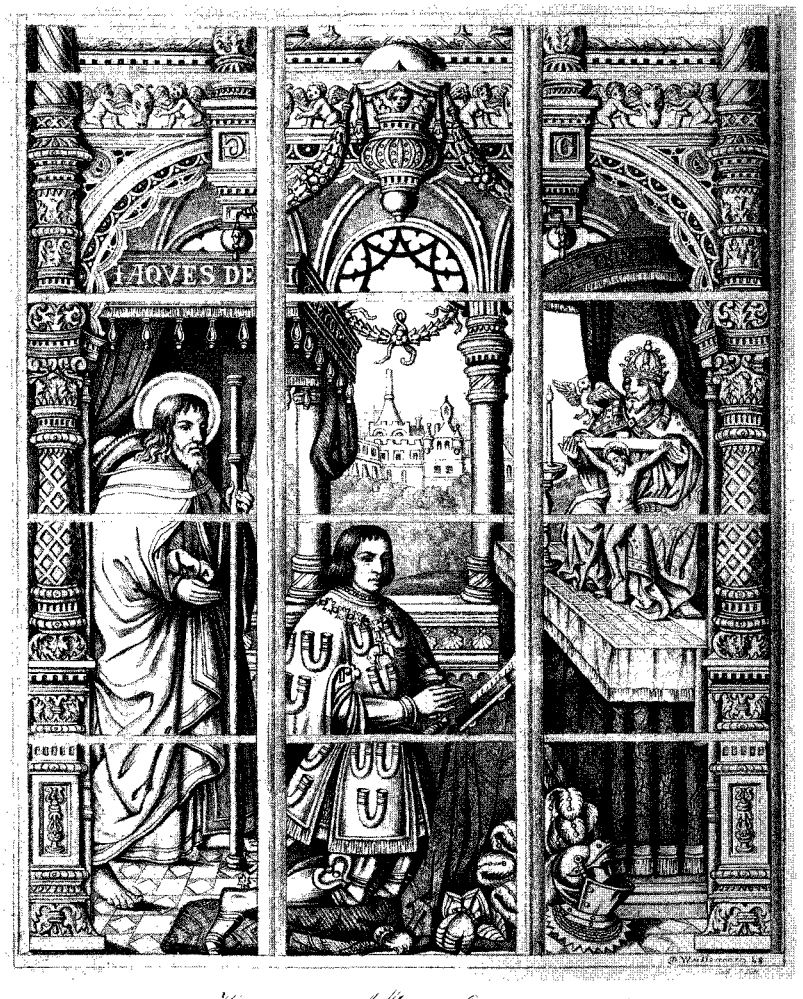

Jacob III, graaf van Horn († 1531), afgebeeld als schenker van een venster in de St. Jacobskerk te Luik, geknield voor de Drieënheid. Jacob draagt hier de insignia van het Gulden Vlies. Op zijn gewaad zijn de hoorns uit zijn familiewapen afgebeeld. Achter hem staat zijn naamgenoot Sint Jacobus (van Compostella) met pelgrimsstaf. Elders op hetzelfde glas staan Jacobs eerste en tweede echtgenote afgebeeld. Lithografie door J. Lots uit 1848 in M. F.-V. Goethals, Histoire généalogique de la maison de Hornes, Brussel 1848. De tekening is gemaakt door P. Wulleman. (Collectie gemeentearchief Weert).

III graaf van Horn. Deze Jan, voorheen proost van Saint-Lambert in Luik, had voorzien dat met de dood van zijn kinderloze broer Jacob III het geslacht Horn zou uitsterven. Dus had hij Rome dispensatie gevraagd om uit te treden en zijn geslacht voort te zetten - en had hij die dispensatie ook gekregen. Al op 27 augustus 1531, drie weken na broer Jacobs dood, werd hij met het graafschap Horn beleend door Everhard van der Marck, de prins-bisschop van Luik. Al sinds 1361 waren de Luikse bisschoppen opperleenheer van de Loonse lenen, waartoe Horn behoorde.[50] Op grond daarvan lag het graafschap dus buiten de Bourgondisch-Habsburgse erflanden. Het bestond behalve Horn zelf uit de dorpen Haelen, Buggenum, Nunhem, Roggel, Heythuysen, Neer, Geistingen, Ophoven en Beegden.[51] Jan van Horn erfde eveneens de andere goederen van zijn broer. Dat betrof in de eerste plaats Weert, Nederweert en Wessem, die net buiten Opper-Gelre lagen, maar wél Gelderse buitenlenen waren en dus in 1543 Habsburgs werden.[52] Dan waren daar de eveneens oorspronkelijk Loonse heerlijkheden Kortessem en Bocholt. Én de Hornse bezittingen in Holland, in het Land van Altena. Dit waren elf heerlijkheden: Woudrichem, Sleeuwijk, Rijswijk, Giessen, Uitwijk, Almkerk, Andel, Opandel, Aalst, Waardhuizen en De Werken.[53] Ten slotte waren Jacob en zijn voorgangers voogd van de abdij van Thorn, die in deze tijd pretendeerde een enclave van het Duitse Rijk te zijn.

Maar ook Jans huwelijk met Anna bleef kinderloos. Daarom besloot hij in 1538, de bisschop van Luik de vrije hand te vragen in het vererven van zijn goederen. Hij zou dan geen rekening hoeven te houden met allerlei onwelgevallige familiebanden. Zijn voorkeur ging naar onze Filips van Montmorency, die geen bloedverwant, maar alleen maar zijn stiefzoon was. De kansen lagen voor Jan goed. Juist in juni 1538 was in Luik een nieuwe bisschop aangetreden: Cornelis van Bergen, afkomstig uit de familie van Glymes, die een neef was van Jan zelf, en tegelijk de broer van Anna's moeder.[54] Deze verleende hem nog datzelfde jaar de toestemming, waarschijnlijk zonder het domkapittel over de zaak te raadplegen.[55] Onvermijdelijk brandde weldra de kritiek los. Kwade tongen zeiden bijvoorbeeld, dat Anna wel erg veel in het bijzijn van de bisschop was gezien.

Het is aannemelijk dat Jans voorkeur voor zijn stiefzoon vooral door zakelijke overwegingen is ingegeven. Op deze manier onthield hij zijn gebieden aan concurrerende families. Twee kapers waren er op de kust: Filips' eigen grootmoeder, Maria de Montigny, die jongere broers van Filips' vader, onder wie Filips van Montmorency-Hachicourt, naar voren schoof, en de graven van Neuenahr. De laatste factor trachtte Jan van Horn op een andere manier tevreden te stellen: op 26 november 1540 regelde hij een huwelijkscontract tussen stiefzoon Filips van Montmorency en Walburgis van Nieuwenaar. Twee dagen daarna maakte Jan zijn testament op, waarin hij de stiefzoon als universeel erfgenaam aanwees. Mocht deze kinderloos overlijden dan ging de erfenis naar zijn jongere broer Floris van Montigny en, stierf ook die zonder nageslacht, naar Walburgis van Nieuwenaar en haar broer Herman.[56]

Op 8 december 1540 overleed Jan. Zoals te verwachten viel, werden zijn regelingen weldra aangevochten: jarenlange procesen zouden volgen tegen Maria van Montigny en haar kinderen.[57] Toch wilde dit nog niet zeggen, dat de Hornse goederen de materiële kracht hadden van de bezittingen van de allergrootste Nederlandse edelen zoals de Oranje-Nassaus en de Egmonts. Gegevens uit 1569 betreffende de bruto-inkomsten uit de goederen van deze families laten daarvan iets zien. Op jaarbasis bedroegen de opbrengsten van de bezittingen van Willem van Oranje toen 152.785 gulden en die van Egmont 62.944. Die van de gebroeders Montmorency - Horn en Montigny - werden toen respectievelijk geschat op slechts 8.473 en 11.250.[58] Voor Horn betekende dit dat hij, net als zijn voorgangers, voortdurend zou kampen met financiële problemen.

Dit nam niet weg dat Filips van Montmorency's huwelijk op zijn zestiende jaar was geregeld; op 22 januari 1546 werd het voltrokken. En dat aan zijn voorouderlijke goederen nu een veel omvangrijker en gewichtiger complex van heerlijkheden was toegevoegd. Deze verandering komt ook tot uiting in de ontwikkeling van de status van de generaties Montmorency's en Horns tot en met die van Filips zelf. Hij werd nu vooral voortzetter van de Hornse traditie.

Status

Filips' eigen voorvaderen traden in Bourgondisch-Habsburgse dienst niet erg op de voorgrond. Cools signaleert 26 aristocratische families, bij wie tussen 1477 en 1530 bijna zeventig procent van alle hoge ambten - 326 van de 400 - waren terechtgekomen. Daar waren de Montmorency's niet bij. Stamvader Jan III was wel kamerheer en raadsheer van Filips de Goede geweest.[59] Maar zijn zonen Jan en Filips moeten alleen bescheidener functies hebben bekleed. De conclusie van de historicus P.A.M. Geurts, dat déze Filips - Horns grootvader - al met het Gulden Vlies was vereerd en hoofd was van de Habsburgse Raad van Financiën, is dan ook onjuist. Die gegevens hebben pas betrekking op de tweede zoon van die grootvader, Filips van Montmorency-Hachicourt, oom dus van onze Filips en concurrent voor het eigendom van de Hornse goederen. Deze werd in 1554 in de Financiënraad benoemd en vijf jaar later tot Vliesridder - op zijn 53e, dus vér boven de gemiddelde leeftijd van 30,5.[60] Het eerste familielid met hogere status was Joseph, de vader van onze Filips en oudste broer van Hachicourt. Hij werd in juni 1517 aangesteld als één van de kamerheren van de jonge Karel V met een dagvergoeding van 48 stuivers. In Karels gevolg, maar nog niet opgenomen in het Gulden Vlies, treffen wij hem in 1525 in Toledo aan. In 1530, inmiddels wél Vliesridder, volgde hij Karel weer, nu naar Bologna, waar deze tot keizer werd gekroond. Hier overleed Joseph in februari 1530, ongeveer dertig jaar oud, voordat zijn loopbaan meer vorm had kunnen krijgen.[61]

Anders was het de Horns tussen 1477 en 1530 vergaan. Die probeerden in de late Middeleeuwen het Midden-Maasgebied tussen Sedan en Venlo te beheersen, evenals de Croÿ's en de Van der Marcks. De strijd tussen deze families werd soms ook aangewakkerd door de Bourgondiërs en de Habsburgers, die meer greep wilden krijgen op de Luikse landen. De Horns zochten steun bij hen, terwijl hun tegenstanders nogal eens hulp van Frankrijk kregen. Van hun kant stonden de Horns de Habsburgers in hun oorlogen terzijde, tegen Gelre onder meer. De kosten van zulke operaties kwamen in niet onbelangrijke mate op de edelen zelf neer, financiële vergoedingen van landsheerlijke kant bleven lang of zelfs helemaal uit.[62] In de vijftiende eeuw waren de Horns dan ook armlastig. Maar op andere manier hadden hun trouwe diensten wél positieve gevolgen voor hen.

Tussen 1477 en 1530 blijken zeven leden van de familie Horn begiftigd te zijn met tezamen twaalf aanzienlijke Habsburgse functies. Gemiddeld bekleedde ieder van hen zeven jaar zo'n functie; in elk jaar was er dus globaal gesproken wel een Horn in hoge landsheerlijke dienst te vinden. Daarmee waren zij nummer negen op de lijst van 26 als zodanig optredende geslachten.[63] Al onder Karel de Stoute was een van hen tot kamerheer benoemd. Enkele Horns traden op in de raad van Maria van Bourgondië, andere waren kamerheer en raadsheer tegelijk van Maximiliaan. Onder Karel V ging het zo door. En als generaal duiken sommigen van hen evenzeer op, onder wie Jacob III, die niet alleen in Habsburgse dienst enige tijd door de Geldersen gevangen werd gehouden, maar ook in Italië zou hebben gestreden.[64] De hoogste beloning bleef dan ook niet uit. Vóór 1530 werden in ieder geval twee Horns opgenomen in het Gulden Vlies: Jacob III in 1505 en zijn neef Maximiliaan in 1516.[65]

De Montmorency's tussen 1530 en 1568

Zo komt, langs diverse lijnen, de tijd van Filips van Montmorency, vanaf 1540 de nieuwe graaf van Horn, weer in zicht. Ten tijde van zijn geboorte had de verbinding met de Horns zijn geslacht geen windeieren gelegd. De huwelijken werden aanzienlijker, de eigendommen omvangrijker, de beklede ambten hoger, evenals het aanzien. De stijging was al te zien in de generatie van zijn vader, en valt nog meer op in die van Filips zelf.

Zijn jongere broer, Floris van Montigny, was opgeleid als militair, onder andere drie jaar lang bij de familie in Frankrijk. In 1559 werd hij in het Gulden Vlies opgenomen. Nog in datzelfde jaar volgde zijn benoeming tot stadhouder van Doornik, waardoor hij ook toegang kreeg tot de Raad van State.[66]

Ook alle vier zwagers van Filips kwamen, zoals wij zagen, uit hoogadellijke kring en bekleedden zeer hoge ambten. Zuster Maria's eerste echtgenoot was Karel van Lalaing uit het bekende Henegouwse geslacht. Hij was een zeer gewichtig man, die al in 1531 op 21-jarige leeftijd Vliesridder

Portretten van Filips van Montmorency, graaf van Horn, en van zijn gemalin Walburgis van Nieuwenaar. Anoniem. Gouaches op perkament, late 16e eeuw (Nationale Bibliotheek, Wenen).

werd, in 1540 toetrad tot de Raad van State en in 1544 hoofd werd van de Raad van Financiën. Bovendien was hij van 1549 tot zijn dood in 1558 stadhouder van Henegouwen en zelfs enige tijd waarnemend landvoogd. Na zijn overlijden bleek overigens nog eens, hoe slecht van betalen Filips II was: in 1565 werd zijn weduwe alsnog 6.500 pond uitgekeerd aan achterstallig tractement als raadsheer en stadhouder.[67] Maria was intussen in 1562 hertrouwd met de hoge edelman Pieter Ernst van Mansfeld, een bekend militair, die in 1546 ook al in het Vlies werd opgenomen, nadat hij een jaar

eerder stadhouder van Luxemburg was geworden - een post die hij 58 jaar zou bezetten. In 1574 werd hij bovendien lid van de Raad van State.[68]

De eerste echtgenoot van Eleonora, de jongste zuster, was Ponce of Ponthus van Lalaing, heer van Bugnicourt, een ervaren generaal die in 1546 Vliesridder werd en in 1553 stadhouder van Artesië.[69] Na diens dood hertrouwde Eleonora met Ponthus' verwant Antoon, de derde graaf van Hoogstraten, alweer Vliesridder (1559) en aanvoerder van een ordonnantiebende, die in de eerste fase van de Nederlandse Opstand als militair aan Oranjekant zou optreden.[70]

En dan Filips zelf. Toen hij eind 1540, na de dood van zijn stiefvader, opvolgde als graaf van Horn, trad zijn moeder, Anna van Egmont-Buren, vooreerst op als voogdes. Bovendien kreeg zij het vruchtgebruik van de Hornse goederen toegewezen en beheerde zij de bezittingen van haar zoon. Dat deed zij overigens niet steeds vanuit dezelfde plaats: haar briefwisseling laat zien, dat zij soms in Weert verbleef, dan weer in Nevele of in Woudrichem, het centrale stadje van de Hornse goederen in Holland, en ook wel op het kasteel van haar eigen familie in Buren. Het was al vóór het overlijden van Jan van Horn, dat zij de belangen van Filips, haar oudste zoon, onder de aandacht bracht van de Luikse bisschop Cornelis van Bergen, haar oom immers. Wilde hij Filips meenemen naar Gent als Karel V daar begin 1540 zijn intocht zou houden, 'pour le donner a lempereur', om hem bij de keizer te introduceren? Ook aan haar broer, Maximiliaan van Egmont-Buren die zij naar eigen zeggen als een vader van de jongen beschouwde, vroeg zij, in Gent diens belangen te behartigen. Filips werd nu kennelijk page aan het hof, uitgangspunt voor de opvoeding van een hoog edelman, en reisde met de keizer mee. Broer Floris wenste dat ook wel, meldde de moeder.[71]

In 1546, hetzelfde jaar waarin Filips' huwelijk met Walburgis van Nieuwenaar werd voltrokken, kwam ook zijn loopbaan op gang: van page werd hij 'Edelman vander Camere', ook wel 'Edelman vander tafelen' of 'Gentilhomme de la bouche' aan het Brusselse hof. Dat was een opstap naar hogere functies. Die volgden al snel. Nog in 1546 werd hij bevelhebber van 500 lichte ruiters en vocht hij onder zijn oom Maximiliaan van Egmont-Buren mee in de Smalkaldische oorlog in Duitsland. Na zijn terugkeer bleef hij op zijn Weerter slot. Maar in 1549 reisde de latere Filips II door de Lage Landen om als opvolger van Karel V te worden ingehaald, en passeerde ook Weert. Daar benoemde de prins Horn tot kapitein van de schutters van zijn garde. In die hoedanigheid vergezelde Horn hem via Duitsland en Italië naar Spanje. Na zijn thuiskomst stuurde Karel V hem als één van zijn ambassadeurs naar Londen om daar het tweede huwelijk voor te bereiden van Filips II met koningin Mary Tudor. Hij behoorde eveneens tot het zeer hoge gezelschap, dat de prins vervolgens vanuit Spanje naar Engeland begeleidde.[72]

De volgende jaren ging de stijging verder: op 25 september 1555 werd Horn door Karel V nog nét voor diens aftreden aangesteld als stadhouder van Gelderland.[73] Die eer werd op 27 en 28 januari 1556 nog vergroot doordat de nieuwe landsheer Filips II hem opnam in de orde van het Gulden Vlies, tegelijk met de jonge Willem van Oranje.[74] Hierop volgden zijn benoeming tot kamerheer en kapitein van een ordonnantiebende. In die hoedanigheid streed hij aan de kant van Filips II in de oorlog, die tussen 1552 en 1559 met de Fransen werd uitgevochten. Onder het opperbevel van Lamorael van Egmont had hij in augustus 1557 deel aan de overwinning bij St. Quentin, en vervolgens behaalde hij onder Mansfeld successen

in Luxemburg. Maar toen Filips II in 1559 voorgoed afscheid nam van de Nederlanden en voorafgaand daaraan de bekleding van allerlei functies opnieuw regelde, werd Horn niet in zijn stadhouderlijke functie gecontinueerd.[75] Hij werd nu benoemd tot admiraal-generaal over de vloot van de Lage Landen, en tot lid van de Spaanse Raad van State in Madrid, specifiek voor Nederlandse aangelegenheden.[76] Die functie bracht hem in 1560-1561 in Spanje, vanwaar hij terugkeerde met de benoeming tot lid van de Nederlandse Raad van State op zak. Nog in november was hij daar voor het eerst aanwezig. En intussen bleef hij admiraal-generaal.

De loopbaan van Filips van Montmorency was die van de edelman van het allerhoogste niveau. Rond 1560 waren de Montmorency-Horns niet langer magnaten in de dop, zij behoorden nu tot de topfamilies. De toekomst leek Filips toe te lachen.[77]

3 In de ambten vanaf 1555

De Nederlanden tussen 1555 en 1559

Nog in 1555, kort na zijn aantreden als landsheer van elk van de Nederlandse gewesten had Filips II een groot aantal nieuwe functionarissen benoemd. Landvoogd werd Emmanuel-Philibert, de jonge, verdreven hertog van Savoye.[78]

Twee grote problemen hielden Filips in deze jaren bezig: de verspreiding van protestantse denkbeelden in de Lage Landen en de oorlog met Frankrijk, begonnen in 1552, die hij van Karel V had geërfd.[79] Op religieus terrein stond hij net als zijn vader slechts één kerk binnen zijn staten toe. Voor de goed katholieke Habsburger kon dat alleen de Kerk van Rome zijn. Wie anders dacht was volgens de leer een ketter en tegelijk, omdat hij inging tegen de voorschriften van de vorst, een rebel. Hij kwetste dan, redeneerden de juristen, de goddelijke en de wereldlijke majesteit - hij pleegde *Crimen Laesae Majestatis Divinae* en *Crimen Laesae Majestatis* -, moest om beide redenen worden vervolgd, en bij hardnekkigheid gestraft met de dood en met confiscatie van zijn goederen. Zo zouden de zuiverheid in de leer, de orde en de rust gehandhaafd worden.[80]

En wat de oorlog met Frankrijk betrof: als een loden last drukten de kosten daarvan op de schouders van de nieuwe vorst. In 1556 onderhandelde hij al met een vergadering der Staten-Generaal over een modernere aanpak van de belastingheffing. Traditioneel diende hij de vergadering een 'bede' te doen, een verzoek om een precies aangeduid geldbedrag. Over de voorwaarden voor toezegging ervan werd vervolgens heftig gedebatteerd. Maar voor zijn nieuwe plan van aanpak kreeg Filips de vergadering niet mee. Deze zegde hem hooguit enkele bedragen ineens toe. Een staatsbankroet was nu onafwendbaar. Dus volgden vanaf december 1557 weer moeizame besprekingen met nieuwe Staten-Generaal, die ten slotte uitmondden

in de toezegging van een *novennale bede*, een jaarlijks bedrag van 800.000 gulden gedurende een periode van negen jaar. De klem zittende vorst moest in ruil echter wél beloven, zeer tegen zijn zin, dat de Algemene Staten controle mochten laten uitoefenen op de besteding van de gelden.[81] Bovendien was het bedrag nog te laag om alle schulden af te lossen en de legers te blijven betalen. Dus zou er ook geld vanuit Spanje moeten komen. De vrede van Cateau-Cambrésis, die in 1559 aan de oorlog een einde maakte, kwam dan ook als een opluchting - maar nog niet meteen als een oplossing van alle problemen.

Voor zijn politiek in deze eerste moeilijke jaren had Filips zwaar moeten steunen op de hoge edelen, immers zowel leden van de Raad van State als stadhouders in de diverse gewesten. Onder de magnaten was geen ambt méér gewild dan het stadhouderschap. Trouw aan hun vorst als zij waren meenden zij deze in die positie op hun allerbest te kunnen dienen. Zij namen er de taken van de landsheer waar en konden diens aanzien op zich laten afstralen. Niet voor niets verklaarde Lamorael van Egmont in 1556, boven president van de Raad van Financiën voorkeur te hebben voor het stadhouderschap van Vlaanderen en Artesië samen, of anders - wat volgens hem op hetzelfde niveau lag - voor het onderkoningschap van Napels. Overigens was het gewoonte, dat edelen pas tot stadhouder werden benoemd als zij eerst ervaring als militair hadden opgedaan.[82]

Maar bij al hun trouw zagen de heren in het stadhouderschap ook mogelijkheden voor verbetering van hun eigen positie. In de tijd van Karel V waren zij van hun ambtsgebieden een soort privérijkjes gaan maken. Zij usurpeerden benoemingsrechten, zij deelden eigenmachtig beneficies uit, behandelden lagere edelen als hun vazallen en reserveerden hun opvolging voor eigen familieleden. Hierin waren zij door de krachtige landvoogdes Maria van Hongarije gestuit. Onder meer voerde deze beperkende instructies in en liet zij vacante stadhoudersposten desgewenst enige tijd onbezet om eerst orde op zaken te stellen. Toch leidde dit niet tot conflicten met de hoge heren. Die erkenden uiteindelijk het hogere gezag als dat zich deed gelden.[83]

Tegen de tijd van de opvolging van Filips II begon alles echter af te brokkelen. Bovendien diende zich juist toen een nieuwe generatie edelen aan. De raadsheer Viglius van Aytta sprak zijn vrees uit voor 'sommige jongemannen, die tevoren door het gezag van de keizer en de koningin [Maria van Hongarije] in toom waren gehouden, van wie bekend was dat ze streefden naar vernieuwing der regering, verdringing van de oude ministers en verwarring'. En Antoine Perrenot, kardinaal van Granvelle, verweet diezelfde edelen te weinig respect voor landvoogd Emmanuel-Philibert, met wie zij wel regelmatig door nachtelijk Brussel gingen stappen en bacchanalen aanrichtten. Toch leerde de praktijk dat zij ook diens gezag wel degelijk respecteerden en het centrale bestuursapparaat accepteerden.[84] Problemen kwamen er pas onder Savoyes opvolgster, de aarzelende Margaretha van Parma, die wisselend toegaf aan druk van verschillende kant en zo de heren kans bood op eigen gezag.

Stadhouder van Gelderland 1555-1559

Filips van Horn was één van de jongemannen op wie Viglius doelde. Bij de verdeling van de stadhoudersposten was hem in 1555 Gelderland toegevallen. Inzake dit gewest, pas twaalf jaar eerder door Karel V verworven, moesten nog allerlei tegenstrijdigheden worden opgelost. Gelre had bij het Tractaat van Venlo een overgrote mate van zelfstandigheid geëist en die ook gekregen. Maar de Habsburgers wilden niettemin deze strategisch belangrijke grensprovincie degelijk in hun landencomplex verankeren. Daarom hadden zij het gewestelijk bestuur op essentiële punten aangepast. Wegens de veelvuldige afwezigheid van de landsheer was er de post van stadhouder ingevoerd, met naast deze een kanselier en raden. Samen vormden die het Hof van Gelre, dat zowel bestuurlijke als rechtsprekende taken kreeg. De leden hiervan zouden ingeborenen zijn - garantie voor de gewestelijke zelfstandigheid. Voorts waren daar de Staten, de vertegenwoordigers van bannerheren, ridderschap en steden, die onder meer hadden bedongen dat zij geen afvaardiging naar de Staten-Generaal hoefden te sturen. Dat betekende voor de vorst, dat hij de Geldersen in hun eigen gewest moest benaderen als hij hun als zijn onderdanen verzoeken wilde doen. Dit was vooral van belang wanneer de heer een bede wenste: zo'n verzoek, in Gelre zelf gedaan, werd dan door de Staten nauwkeurig onderzocht op het nut ervan voor het eigen gewest of op het gewicht van de vorstelijke tegenprestaties.[85]

In de tijd rond Filips van Horns benoeming was het de vraag, of de Gelderse stadhouder nu eigenlijk de exponent was van het centrale Habsburgse gezag in de provincie, dan wel de behartiger van de gewestelijke belangen bij datzelfde centrale gezag. Die vraag hing samen met een sterke competitie tussen Hof en Staten. Waren ook de heren van het Hof, onder wie Brussel inmiddels tóch een aantal niet-Geldersmannen had

Maquette van het kasteel van Weert in de 15e/16e eeuw, in het Gemeentemuseum Weert, locatie De Tiendschuur, vervaardigd door Piet van Nunen, Horst. Reconstructies van het kasteel zijn met name gebaseerd op een anonieme Gedenktafel voor Johanna van Nieuwenaar-Meurs, echtgenote van Jacob I van Horn, waarschijnlijk geschilderd tussen 1466 en 1477. Dit schilderij ging in de Tweede Wereldoorlog verloren (Collectie gemeentearchief Weert, foto C. Damhuis).

benoemd, eigenlijk geen stromannen van het centrale gezag? Ook al hadden de raden de taak, de handhaving van de privileges in het oog te houden? Behoorde de werkelijke macht niet te berusten bij de Staten, die alleen bij zichzelf de privileges in veilige handen achtten?

De problematiek kwam aan de oppervlakte bij een aantal kleinere kwesties en één grote aangelegenheid. Alles ging hier langzaam, liet Horn kort na zijn aantreden weten. In alle vier Gelderse kwartieren moest Filips II nog ingehuldigd worden. Bij die gelegenheid werd hij als hertog gerepresenteerd door de stadhouder, die dan ook meteen door de onderdanen werd aanvaard. Het was al 14 april 1556, voordat Horn en het kwartier van Nijmegen, na twee dagen overleg, wederzijds de eed aflegden. De andere drie kwartieren kwamen dus nóg later.[86]

Nu werd de bestuurlijke traagheid soms ook wel veroorzaakt doordat hijzelf niet steeds aanwezig was. Liefst woonde hij op zijn kasteel in Weert, dat immers een Gelders buitenleen was. Dit was een insluipend gebruik bij diverse nieuwe stadhouders. Maar landvoogd Emmanuel-Philibert maande hem meermalen - en hem niet alleen - , dat hij omwille van een slagvaardig bestuur in het centrum van het gewest verblijf moest houden, dus in Arnhem. Dat vond Filips II ook. Zelf schreef deze hem in 1558 te wensen, 'dat de stadhouder er resideert, zowel voor het welzijn van het land als ten bate van de dienst aan mij'.[87] Horn antwoordde Savoye, niet steeds uit Weert weg te kunnen: hij moest er belangrijke mensen ontvangen, Willem van Oranje lag bij hem ziek te bed.[88] Bovendien waren het soms koning en landvoogd zelf, die de stadhouder met opdrachten naar elders stuurden. In de zomer van 1556 moest Horn samen met zijn zwager Karel van Lalaing naar Kleef en Gulik, om daar na te gaan, in welke mate er ketterse praktijken leefden. Het jaar erna was hij lange tijd afwezig om met de koninklijke legers de Fransen te bestrijden bij St. Quentin en Luxemburg. En na de dood van Lalaing was hij, tussen oktober 1558 en januari 1559, in diens stadhouderschap Vlaanderen om er namens Filips II over de lopende bedeverzoeken met de Staten te onderhandelen - overigens niet zonder succes.[89]

En dan waren er financiële problemen. In 1557 moest Horn troepen lichten om de Gelderse oostgrens te beschermen tegen mogelijke aanvallen van gecombineerde Frans-Duitse legers. Direct eiste hij van Filips gelden voor betaling van de soldij, hoe armlastig Brussel ook was: anders zou hij de soldaten niet onder controle kunnen houden. Voor financiering uit eigen kas ontbraken hem nu de middelen, zei hij.[90] Deze redenering gebruikte hij vaker, om van zijn kant de vorst onder druk te zetten. Het was immers bekend dat Filips II zijn adellijke dienaren, die uit plichtsbesef heel wat betalingen voor de vorst deden, niet of pas na jaren terugbetaalde. En onwaar was het argument trouwens niet. Horn verkeerde zelf voortdurend in geldelijke moeilijkheden. Misschien moest hij daarom ook wel herhaaldelijk naar Weert teneinde er wéér andere goederen te verpanden of met zijn onderdanen leningen overeen te komen.[91] Zelfs had hij al eerder, in 1553, geweigerd

om uit zijn Hollandse heerlijkheden bij te dragen aan gewestelijke belastingen - eenzelfde manier van doen die toen ook door Egmont en Oranje werd toegepast. Dat was het begin geworden van een jarenlang slepend conflict.[92] Het lijkt er overigens op, dat hij niet alleen wegens betalingen ten bate van de landsheer slecht bij kas zat, maar ook wegens een nogal verkwistende leefwijze.[93]

Het grootste probleem vormden echter niet de stadhouderlijke, maar de benarde landsheerlijke financiën. Het feit dat Filips II aan de Gelderse Staten apart een bede moest vragen, los van zijn verzoek aan de Staten-Generaal, werkte remmend, alleen al daar steeds besteding in Gelders belang moest worden aangetoond. Een dergelijke vraag, nog door Karel V in 1554 gesteld, was afgewezen wegens onvoldoende vorstelijke argumenten.[94] De zaak moest dus serieus worden aangepakt. Vandaar dat Filips II in 1556 Horn opdracht gaf, samen met zijn zwager Lalaing de Staten over de financiën onder druk te zetten.[95] Moest de ervaren bestuurder Lalaing zijn jongere zwager de weg wijzen? Maar toen in januari 1557 uitgebreider onderhandelingen begonnen, was Lalaing niet beschikbaar. Een mede-onderhandelaar uit het Hof wilden de Staten niet, wist Horn daarop te melden: de tegenstelling tussen beide colleges leefde volop. Wel achtten zowel de Staten als hij het zinvol om, ingeval er overeenstemming kwam die moest worden opgeschreven, 'quelque gens de lettres' te sturen. Hijzelf voelde voor de jurist Adriaan van der Burch, die lang in Gelre gewerkt had en dus 'cognoit les humeurs'. Dus onderhandelde hij alléén met de Staten tot in april, overigens zonder resultaat. Duidelijk werd wél, dat de Geldersen zeker geen bede van de lange duur van de *novennale* der Staten-Generaal zouden toestaan.[96]

Omdat Horn vervolgens op veldtocht moest, gingen de besprekingen pas in februari van het volgende jaar verder. De zege van St. Quentin kon als argument worden gebruikt, betoogde Filips II. Was Gelre daardoor niet beveiligd in zijn verbindingen met het 'Oostland' - Duitsland? Het argument leek aan te spreken. In maart kwam de zaak tenminste in een stroomversnelling. Een aantal keren werd ruggespraak gehouden. En vervolgens zegden de Staten een bede toe van 200.000 guldens, gespreid over twee jaar te betalen. Daar bovenop werd de stadhouder persoonlijk 10.000 gulden toegeschoven - een bedrag zoals wel vaker werd gegeven, opdat de functionaris zich extra voor de gewestelijke belangen zou inzetten. De Staten noemden dit 'une si bonne ayde que Vostre Majesté eusse raison se contenter', een zo fraaie bede dat Uwe Majesteit alle reden hebt tot tevredenheid, aldus Horn. Hijzelf had meer gewild, Filips ook. Maar de vorst vermoedde, dat dit voor Gelre het hoogst mogelijke was en verklaarde zich accoord. Hij kon ook moeilijk anders: hij had het geld tezeer nodig. Maar nu wilde hij wél het hele bedrag, schreef hij; geen van de Gelderse bannerheren mocht zich op grond van privileges eraan onttrekken. Over andere aspecten van het Tractaat van Venlo zou hij later nog wel met de Geldersen praten. En hoe moest Horns aandeel in de besluitvorming beoordeeld worden?

'[Je] vous sçay très bon grey du bon devoir par vous faict en cest endroit', schreef de koning: de graaf had een goede prestatie geleverd. De bonus voor de stadhouder beschouwde hij dan ook als bewijs 'qu'ilz vous portent si bonne affection'.[97]

Toch zetten de bannerheren nog de voet dwars: terwijl steden al met betaling waren begonnen, weigerden zij op grond van hun adelsvoorrechten. Zij hanteerden eigenlijk verwante argumenten als Oranje, Egmont en Horn inzake hun Hollandse lenen hadden gedaan.[98] Zo stonden de zaken nog toen Filips II in 1559, na de vrede met Frankrijk, naar Spanje wilde vertrekken. Heel wat nieuwe aanstellingen liet hij afkondigen, waaronder die van zijn halfzuster Margaretha van Parma als landvoogdes. Horn werd niet herbenoemd, maar kreeg op 8 augustus de post van admiraal-generaal van de Nederlanden en lid van de Spaanse Raad van State. En aan een aantal aanzienlijke heren zegde de vorst, wegens hun voor hem verrichte diensten, flinke sommen gelds toe. Egmont werd het hoogste bedrag toebedacht: 50.000 schilden, Oranje zou er 40.000 ontvangen, en Bergen, Glajon, Megen en ook Horn ieder 15.000. Van uitbetaling kwam het echter vooreerst niet.[99]

Hoe moet men Horns optreden in Gelre nu interpreteren? In de moderne literatuur is dat optreden over het algemeen negatief uitgelegd. De Amerikaanse historicus Rosenfeld constateert dat Horn liever comfortabel leefde op zijn eigen kasteel dan woonde in Arnhem. Hij ziet er afwezigheid van werkelijke interesse en verantwoordelijkheidszin in, noemt hem 'zelfzuchtig en besluiteloos' en signaleert een gebrek aan 'onderscheidingsvermogen en scherpzinnigheid'. Bovendien, constateert hij, hadden Horns absenties ook de ontstemming van de Geldersen opgewekt: die maakten er zelfs een punt van bij hun toestemming van de bede.[100] Nu lijkt dit Gelderse standpunt wel verklaarbaar. Van een afwezige stadhouder viel niet veel voorspraak bij de landsheer te verwachten.[101] Maar de Gelderse onvrede sloeg niet zozeer op Horns resideren in Weert als wel op zijn andere, langdurige absenties wegens opdrachten in vorstelijke dienst. Dat bleek juist in 1559. Horn meende zijn admiraalschap wel te kunnen combineren met een voortgezet Gelders stadhouderschap. Hij zou dan echter nog vaker en langer weg zijn. En dat stond nu juist haaks op de Gelderse wensen: een volledige stadhouder voor zichzelf.[102]

Werd Horn dus wel zo negatief beoordeeld als Rosenfeld suggereert? De Geldersen waren daarin volstrekt niet duidelijk. Maar zijn zwager Lalaing, op zijn beurt, was dat wél. Na de samenwerking van 1556 schreef deze aan Savoye: 'Monsieur de Hornes faict très bon office' - Horn doet heel goed werk.[103] Dat klinkt verwant aan de waardering van Filips II na de toekenning van de Gelderse bede. Deze kan pure beleefdheid zijn geweest - maar lijkt toch wel méér dan dat. Het ziet het er naar uit, dat Horn in deze jaren een goede verstandhouding met de koning had. Die kan nog zijn voortgekomen uit de periode waarin hij als kapitein van de garde met Filips

meetrok. Daarop wijst ook een latere mededeling, dat de hoge edelen Horn het woord lieten voeren, als er iets tegen Filips moest worden gezegd wat anderen niet durfden uitspreken.[104] Van Horn zou de vorst dit hebben geaccepteerd. Maar men kan dit ook interpreteren als: Horn liet zich gemakkelijk door anderen beïnvloeden en dacht onvoldoende na bij wat hij zei. Het was vooral de raadsheer Antoine Perrenot de Granvelle, die repte van Horns snel ingenomen standpunt en luidruchtig ventileren van eenzijdige meningen. Voor Granvelle waren dat redenen om in 1559 Horns nieuwe benoemingen bij Filips te suggereren. Daarmee zou de graaf meteen ver weggehaald zijn van de andere ook niet altijd goed beheersbare jonge edellieden - een methode die in deze jaren overigens wel vaker werd toegepast.

Alles bij elkaar lijkt Horns stadhouderschap toch minder een mislukking dan wel is gesuggereerd. Het was in deze Gelderse functie uiterst moeilijk laveren tussen enkele zeer tegengestelde belangengroepen. Wél ziet het er naar uit, dat Horn niet over voldoende capaciteiten beschikte om daar ongeschonden uit te komen.

Admiraal van de Zee

Het zou nog wel even duren, voordat Horn zijn nieuwe werkzaamheden volledig ter hand kon nemen. Daar had hij persoonlijke en zakelijke redenen voor. In ieder geval vertrok hij in 1559 niet direct met Filips II naar Spanje. Hij moest eerst de nodige voorbereidingen treffen. Omdat het om een langer verblijf ging, zou zijn vrouw met hem meegaan. Maar toen deze eind augustus 1559 in Antwerpen aankwam, bleek zij ernstig ziek te zijn. Zelfs de beroemde arts Andreas Vesalius wist niet goed, wat de beste aanpak was, schreef Aremberg aan Oranje, en 'le bon mary démonstre estre fort desconforté' - haar goede echtgenoot heeft de moed helemaal verloren.[105] Het werd januari voordat zij zich een beetje beter voelde en Horn weer wat werk dacht te kunnen aanpakken. Maar nog in mei 1560 werd over haar ziekte gesproken. Het was toen in ieder geval duidelijk, dat Walburgis niet mee zou gaan.[106]

Maar ook werkzaamheden hielden Horn voorlopig in de Lage Landen. Nog voor zijn vertrek had Filips II bepaald, dat de graaf in Gelderland de lopende zaken zou afwerken totdat er een opvolger benoemd was. Hij kende er immers de verhoudingen. Horn toonde over het uitblijven van zijn herbenoeming wel 'quelque resentement', meldde Margaretha aan de koning. Dat werd er niet minder op, toen Filips zijn verzoek niet honoreerde, broer Floris van Montigny in zijn plaats aan te stellen - een verzoek dat nog aan familiepraktijken van stadhouders tijdens Karel V deed denken. Het duurde tot mei 1560, voordat de koning instemde met de graaf van Megen als Horns opvolger. Montigny blijkt in de procedure overigens niet kansloos geweest te zijn.[107]

Dankzij de ziekte van Walburgis werd het februari 1560 voordat Horn weer in Gelderland kwam en de Staten samenriep. Over de bedegelden viel er toch moeilijk te praten. Bovendien had Filips net voor zijn vertrek de nadruk gelegd op strenge kettervervolging. Die moesten de Geldersen ook toepassen. Dreigden er geen dubieuze opvattingen vanuit Duitsland binnen te komen? De Staten dachten hier echter anders over. Bovendien behoorden zij zulke zaken zelf te regelen, op basis van hun privileges, betoogden zij weer. Ook Horns laatste contacten daar waren dus moeizaam.[108]

In de tussentijd had Horn wel een begin gemaakt met zijn werk als admiraal. Hij was daarin de opvolger van de overleden Maximiliaan van Bourgondië, markies van Veere en heer van Beveren - overigens de broer van Jacob III van Horns derde echtgenote.[109] Deze Maximiliaan was echter tegelijk stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht geweest, waardoor het bestuur over landsaangelegenheden en de leiding van zeezaken in één hand lagen.[110] Die verbinding was nu echter verbroken. In Maximiliaans stadhouderschappen werd Willem van Oranje aangesteld.

De admiraal-generaal was een factor in het centralisatiestreven van de Habsburgers. Aanvankelijk waren hem zowel beleidsbepaling als uitvoering van maritieme aangelegenheden opgedragen, alsook de rechtspraak in zeekwesties. Maar de Habsburgers hadden de beleidskant aan zichzelf getrokken en de admiraal tot uitvoerend functionaris gemaakt. Hij bracht op vorstelijk bevel oorlogsschepen in zee, onder zijn gezag spraken admiraliteitscolleges alleen nog recht in zaken betreffende de oorlog ter zee en problemen op oorlogsschepen, en aan de prijsrechtspraak gaf hij leiding - aan de beoordeling van het al dan niet rechtmatig opbrengen van vijandelijke of neutrale schepen en verkoop van die bodems en hun lading. Uit de boeten kreeg de admiraal tien procent, van de opbrengsten der prijzen de helft. Dat maakte de functie financiëel aantrekkelijk.[111]

Het admiraalschap was dus vooral in oorlogstijd van belang. Maar toen Horn aantrad was het juist vrede geworden. Weldra zou de vloot worden verkocht, wat de maritieme rechtspraak drastisch zou verminderen. Het werk - en de inkomsten - zouden dus afnemen. Hierin school waarschijnlijk een reden waarom het admiraalschap door Filips werd gecombineerd met een Spaanse functie. Maar nog wél moest Horn zich bezig houden met het regelen van de reis van Filips II naar Spanje, in augustus 1559. En het volgende jaar diende hij, schreef de landvoogdes hem toen, te zorgen voor het transport van Spaanse troepen, die uit de Lage Landen werden teruggetrokken. Die zaak wilde de admiraal wel graag zelf ter hand nemen - mede omdat dan de gelden voor de uitreding van de schepen via hem zouden lopen en daarvan wel een en ander voor hem persoonlijk overbleef.[112] Uiteindelijk bleek hij dit werk toch aan anderen te moeten overlaten, omdat Walburgis nog steeds niet beter was. Maar ten slotte vertrok hij toch, op 19 mei 1560, als bevelhebber van de vloot met Spaanse soldaten.

Eenmaal in Spanje gearriveerd, zou hij Filips in de Spaanse Raad van State desgevraagd over de Lage Landen moeten adviseren.[113] Daar had Filips een jaargeld van 3.000 ducaten tegenover gesteld. Maar de enige zaak die Horn er te behandelen kreeg was een verzoek van landvoogdes Margaretha om Spaanse gelden ter verlichting van de kritieke financiële toestand in Brussel. En die zaak werd alleen maar op de lange baan geschoven. Horn voelde zich aan de zijlijn geplaatst, vanuit zijn gezichtshoek misschien niet geheel ten onrechte. Daar kwam nog bij, dat het leven aan het Castiliaanse hof buitengewoon duur was en hij dat zelf maar moest financieren. Hij wilde terug naar de Nederlanden. Maar er was zware druk op de koning voor nodig, voordat hij daarvoor in oktober 1561 toestemming kreeg.[114] Bovendien bleek zijn financiële toestand toen zo benard, dat hij zijn terugreis niet kon betalen. Eerst moest hij opdracht naar de Nederlanden zenden om zijn bezittingen Burcht en Zwijndrecht in Vlaanderen ervoor te verkopen - waarop overigens een proces volgde, dat pas in 1565 op toelating van de verkoop uitliep.[115]

Het enige positieve, dat hij bij zijn thuiskomst in de Lage Landen kon tonen, was een bedrag van 400.000 ducaten, door Filips meegegeven ter verlichting van de Brusselse schatkist.[116] Zelf nam hij nu onder meer zijn admiraalschap weer op, de centralisatie versterkend. Op zijn voorstel was al in 1560 de zetel van de Admiraliteit van Veere naar Gent overgebracht. Dat leverde moeilijkheden op met Zeeland, en vooral met Holland. Zouden Zeeuwen en Hollanders voor maritieme zaken nu buiten hun gewest moeten worden berecht? Dat was toch in strijd met de privileges? Dit was al een oud conflict, alweer een onderdeel van de voortdurende botsing tussen Habsburgs eenheidsstreven en gewestelijk particularisme. Het was een probleem geworden omdat de Hollandse stadhouder nu niet langer tegelijk admiraal was, en deze dus geen zeezaken meer binnen het gewest kon behandelen. Samen met Oranje bereikte Horn ten slotte een compromis. Hij zou een luitenant-admiraal in Holland aanwijzen - een Hollander van geboorte - die Hollandse ingezetenen zou berechten. Maar Horn behield zijn recht op buitgelden.[117]

Hoe Horns optreden als admiraal en zijn verblijf in Spanje moeten worden beoordeeld, valt eigenlijk nog niet vast te stellen. De bronnen ervan zijn schaars, onderzoek naar het admiraalsambt is voor deze periode nog nauwelijks verricht. Wel heeft Horns ontslag uit het stadhouderschap bij hem wrevel gewekt. Het vervangende ambt van admiraal was weliswaar aanzienlijk en lucratief, maar niet in vredestijd. En ook zijn aanstelling in Spanje valt uit te leggen als eervol, en mogelijk als blijk dat de vorst Horn als specifiek deskundige in Nederlandse zaken beschouwde. Maar het feit, dat de graaf in Spanje nauwelijks enig advies behoefde uit te brengen, logenstraft die zienswijze. Het lijkt er toch op, dat Filips Horn op deze manier wilde weghouden van zijn jonge, mogelijk lastige standgenoten. De moeilijk verkregen toestemming voor terugkeer, en het achterwege blijven van enige betaling van toegezegde jaargelden, kunnen aanleiding geweest zijn voor nieuwe irritaties

bij de graaf. Zijn benoeming tot lid van de Nederlandse Raad van State was daarvoor waarschijnlijk wel een tegenwicht. Toch lijkt het er op, dat in Horns relatie met Filips II scheuren waren ontstaan.

Superintendent in Doornik, 1566

Nog één keer trad Horn, zij het tijdelijk, op in een functie die op het stadhouderschap leek. In augustus 1566 werd hij aangesteld tot 'Superintendent van kastelen en stad van Doornik en het Doornikse'. Over dit gebied was zijn broer Floris van Montigny stadhouder, maar deze was toen in Spanje. Horn kreeg er in feite dictatoriale bevoegdheden: de magistraat en de commandant, de officieren en de inwoners dienden hem onvoorwaardelijk te gehoorzamen. De omstandigheden maakten dat noodzakelijk.

Er heerste na 1560 onrust in de Nederlanden. Er waren symptomen van politieke instabiliteit. Daarnaast was, vooral in het zuidwesten van de Lage Landen, de laatste jaren de economische situatie verslechterd, onder meer door moeilijkheden met Engeland. Een verpauperende bevolking stond gemakkelijk open voor nieuwe heilsboodschappen. Het calvinisme leek zo'n boodschap te hebben. Juist in de jaren zestig beleefde dit in het zuidwesten een snelle opmars. Daartegen wenste Filips II zoveel mogelijk actie.[118] Dat was ook in Doornik gebeurd, maar het calvinisme was er niet onderdrukt.

Algemeen nam rond 1565 de onrust juist toe. Onder anderen besloten lagere edelen, die zich nog steeds de leiders van het platteland achtten, tot samenwerking, onder meer tegen de geloofsvervolgingen. Zij sloten een verbond, het Compromis, leken geweld niet te schuwen, maar concentreerden zich ten slotte op een petitie met de vraag om matiging, een 'smeekschrift' dat zij in april 1566 aan landvoogdes Margaretha van Parma aanboden. Deze besloot tot tijdelijke versoepeling. Maar vanuit haar standpunt was het effect averechts: in het veld werd een toenemend aantal calvinistische predikaties gehouden, en zelfs binnen sommige steden. In augustus liepen deze predikaties uit op de beeldenstorm - een poging om vóór de winter kerkgebouwen te 'zuiveren', beschikbaar te hebben voor de nieuwe leer. Het centrale bewind was overrompeld. De landvoogdes nam op 23 en 25 augustus onder druk van de hoge adel een Accoord aan, dat buiten de steden calvinistische predikaties toeliet, althans waar ze al waren gehouden. Volgens de edelen kon op dié manier de rust terugkeren. Voor deze andere benadering van het godsdienstige probleem was natuurlijk wel de goedkeuring van Filips II nodig. Vervolgens werd Oranje naar Antwerpen, Egmont naar Vlaanderen, en Horn naar Doornik gestuurd om er aan de onrust en de tegenstellingen een eind te maken. Het Accoord was hun leidraad.

In Doornik stond volgens sommigen wel vier-vijfde van de stadsbevolking achter de nieuwe leer, zowel handwerkslieden als rijke kooplui. In voorgaande jaren waren er openlijk psalmen gezongen en gevangen ketters

uit de cel bevrijd. Nú werd in de kathedraal en twee parochiekerken calvinistisch gepreekt. Natuurlijk zat niet bij een ieder de nieuwe leer even diep. Menigeen was nieuwsgierig, of ontevreden over kerk of samenleving, gegrepen door nieuwe beloften, soms ook onverschillig. Hoe probeerde Horn nu deze mensen weer binnen één gareel te brengen met degenen die katholiek waren gebleven?[119]

Zijn aanpak was matigen, temperen van de opgewondenheid. In plaats van strenge verbodsbepalingen of hardhandige maatregelen koos hij voor overleg, zowel met het goed katholieke stadsbestuur als met de calvinistische leiders. Beide kampen liet Horn 'vrij en zonder enig molest te hoeven vrezen' hun godsdienstoefeningen houden, de katholieken konden dan weer in de kathedraal en beide parochiekerken terecht, de calvinisten moesten naar plaatsen die door hem waren aangewezen. Zo zou er een situatie van godsdienstvrede moeten ontstaan. Maar net als in Gelre kwam hij door deze aanpak tussen twee vuren. Aan de ene kant eisten de calvinisten binnen de stad een volledig kerkelijk leven volgens hun nieuwe leer, en zelfs kerken die door de magistraat zouden worden bekostigd. Aan de andere kant drong landvoogdes Margaretha voortdurend aan op strenge acties tegen de andersdenkenden. De calvinistische eisen wees zij categorisch af: die waren in strijd met het toch al zo vérgaande Accoord van augustus, dat immers hooguit predikaties buiten de steden toestond. Nu moest Horn wel gas terug nemen: op 16 september bereikte hij een soort compromis met de calvinisten. Die zouden inderdaad alleen buiten de stad kerken krijgen. Maar totdat het zover was liet Horn hen binnen de stadsmuren preken in een door hem aangewezen gebouw. Het eerste resultaat was weldra zichtbaar: op 26 september werd in de kathedraal weer de mis gelezen.

Een soortgelijk compromis hadden ook Oranje en Egmont in hún gebieden gesloten. Met hen hield Horn contact over de problemen: in Kortrijk vergaderden zij midden september 1566, besprekingen op andere plaatsen volgden. Daarbij stelden zij wél vast, dat Filips II niet van wijken zou weten, en Margaretha evenmin. En, verklaarde Egmont, tegen de koning wilde hij niet ingaan. Dat wilde Horn evenmin. In feite zaten zij muurvast. Dat vond ook Margaretha. Dus besloot zij Horn terug te trekken.Hij had zich immers niet aan het Accoord, zijn instructie, gehouden en daarmee, zo schreef ze aan Filips II, het land alleen maar slechte diensten bewezen. De koning was het daarmee eens: zij moest Horn maar een overplaatsing naar elders in het vooruitzicht stellen. Het gezag in Doornik, bepaalde Margaretha, zou in handen van de commandant van het plaatselijke kasteel worden gelegd.[120] Als superintendent wees Horn deze oplossing in feite af. Hij wilde alleen plaatsmaken voor een opvolger van zijn eigen rang - dat schreef zijn plichtsbesef voor. Maar na zeven weken vertrok hij toch,[121] overigens met de zekerheid dat de rust in Doornik aan het weerkeren was - hoewel niet volledig.

Wat had hem hier nu bezield? Was hij door eigen inzichten zo pro-protestants dat hij de calvinisten de ruimte had gelaten? Dit suggereert de twintigste-eeuwse calvinistische auteur J.C.H. de Pater. Horn woonde, betoogt deze, in Doornik niet op het kasteel, maar in het weelderige huis van een calvinistisch koopman, en zou daarmee hebben geëtaleerd 'aan welke zijde zijn sympathie lag'.[122] Voor menig tijdgenoot kon in zijn beoordeling wel eens hebben geteld, dat Horns eigen moeder lutherse sympathieën had en zijn vrouw calvinistisch was. Onder het gezag van beide adelsvrouwen klonken er op het kasteel van Weert allerhande heterodoxe geluiden. De twee dames lieten predikaties houden en ondernamen bekeringspogingen in Weert en omgeving.[123] Het zou in 1567 in Nederweert leiden tot het zingen van een parafrase op een bekend Paaslied:

'Christus is opgestangen
Der duijvel is op de stoel gegangen,
Dus moeten wij allegaer droevich zijn,
Christus wil ons allen trooster zijn.
Kyrie Eleyson'.

Filips van Horn zou deze gang van zaken in zijn eigen heerlijkheden echter niet steunen. Hij liet integendeel in Weert en omgeving altaren herstellen en het zingen van de missen hervatten. Dit tot tevredenheid van onder meer de kloosterzuster Maria Luyten, die de lokale ontwikkelingen in haar kroniek beschreef.[124] Datzelfde beoogde hij in Doornik. Maar hier waren de verhoudingen veel verder verscherpt. Dus moest hij er zijn maatregelen wel aanpassen, schreef hij vertrouwelijk aan Viglius: 'Ik had veel liever, dat het niet nodig was enige predikatie toe te staan, maar daartoe gedwongen moest ik er wel wat regels voor uitvaardigen'.[125] Dankzij de religievrede zou - was zijn verwachting - in Doornik de rust weerkeren, en vervolgens het calvinisme wel worden teruggedrongen. Matiging en zelfs een

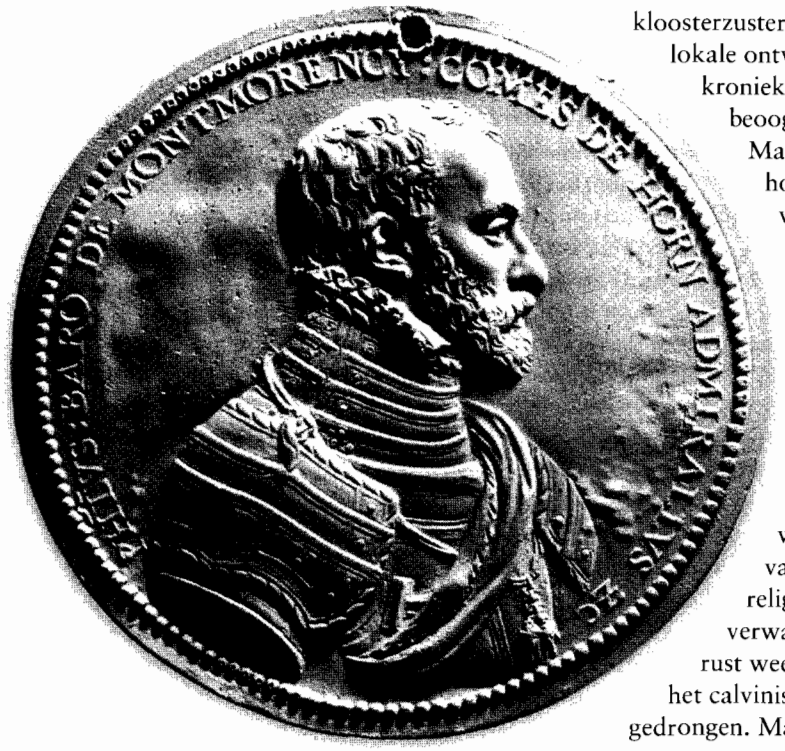

Portretpenningen van Filips van Montmorency, graaf van Horn, en van zijn echtgenote Walburgis van Nieuwenaar, door Jacob Jongelinck, 1565/1566 (Koninklijk Penningkabinet, Leiden).

generaal pardon waren dus middelen om de situatie niet verder te laten escaleren. Gewelddadige oplossingen zouden volgens die visie een volledige chaos hebben veroorzaakt. Al eerder in 1566 had Margaretha van Parma aan Filips II deze opvatting van zowel Horn als Egmont gemeld.[126]

Het ziet er niet naar uit, dat Horn net als Willem van Oranje aanstuurde op een geheel nieuwe evenwichtssituatie op basis van gewetensvrijheid en tolerantie, met diverse kerken naast elkaar. De prins noemde dit de enige oplossing: het ging immers om de harten van de indivuële Nederlanders, en die konden door geen enkel geweld worden gedwongen.[127] Zo diepzinnig waren Horns gedachten echter niet. Wel beklemtoonde hij zo nu en dan ten aanzien van zichzelf, dat hij een ijverig katholiek was en dat wilde blijven.[128] Maar treffender karakteriseerde hij zich juist vanuit Doornik in een brief aan Margaretha: 'Het is niet mijn beroep om mij bezig te houden met godsdienstige zaken; ik wilde wel dat Uwe Hoogheid hier iemand met meer kwalificaties en grotere kennis naar toe had gestuurd'.[129] Horn dacht aan puur politieke oplossingen ten bate van orde en rust. Oplaaiende religieuze sentimenten schijnt hij niet werkelijk begrepen te hebben, de tegenstellingen kon hij niet terugbrengen tot het hart van de gelovigen. Bovendien had hij zichzelf in zijn openbaar optreden ook nu weer meermalen voor de voeten gelopen door onvoldoende doordachte maatregelen te nemen. En door zijn onmiskenbare karaktertrek, er te snel opmerkingen uit te flappen waarvan hij later spijt had.[130] Zijn relatie met het Habsburgse gezag was hier niet door verbeterd.

4 In oppositie met de hoge adel, 1562-1568

Tegen Granvelle

Tot nu toe hebben wij Horn gevolgd in zijn afzonderlijke functies. Hierin stond hij in een rechtstreekse, persoonlijke relatie tot Filips II of tot diens landvoogdes. Maar vanaf 1561 was hij ook op andere manier bij de hoogste bestuursactiviteiten in de Nederlanden betrokken: als lid van een college, de Raad van State, onderdeel van het Habsburgse centrale bestuur in de Lagelanden.

Van de drie collaterale raden was de Raad van State de meest aanzienlijke qua status. Hij was eigenlijk een adelsraad, waar alle belangrijke politieke zaken in het bijzijn van de landvoogd werden behandeld, in deze jaren onder meer aspecten van verdere centralisatie en vervolging van ketters. Maar in de praktijk bestond er in de Raad verschil tussen permanente en niet permanente leden. Tot de laatsten behoorden de stadhouders, die bij voorkeur, zoals Horn was voorgehouden inzake Gelre, in hun ambtsgebieden moesten resideren, tenzij de vorst hen elders nodig had, bijvoorbeeld in de raadsvergaderingen.[131] In de personele bezetting van het college was tijdens Maria van Hongarije welbewust een verschuiving nagestreefd. Mede om de adelsinvloed in toom te houden, had de landvoogdes het aantal deskundige juristen laten oplopen. Onder de permanent aanwezige leden werd het gewicht van de juristen steeds groter; meer en meer vormden zij het hart van een kerngroep van raadsheren. Ook na Maria's aftreden, toen nieuwe benoemingen van zowel edelen als juristen werden gedaan, ging deze praktijk verder. Zelfs gaf Filips II aan Margaretha van Parma in 1559 uitdrukkelijk de opdracht, alleen de adviezen van de kerngroep te volgen. Die bestond toen uit Granvelle, weldra kardinaal, Viglius van Aytta en Karel van Berlaymont; alleen de laatste behoorde tot oudere adel. Hiertegen klonken al vanaf 1555 adelsprotesten op, mede doordat juist de nieuwe generatie jonge edelen aantrad.

Deze protesten zijn lange tijd, met de woorden van de historicus Michel Baelde, verklaard vanuit een gevoel van 'tekort aan werkelijke politieke macht en medezeggenschap', vanuit eerzucht en jaloesie ten aanzien van de juristen. Maar de huidige biograaf van de jurist Viglius, Folkert Postma, acht dit te eenzijdig. Zeker, de tegenstelling edelen-juristen bestond. Maar daarnaast werden de edelen gedreven door 'een diepe zorg voor het land en zijn vrijheden'. Zij verschilden, met andere woorden, met de leidende politici van mening over het te voeren beleid. Dat kwam in 1566 helder naar voren in een felle woordenwisseling tussen Viglius en Horn. Er waren rellen geweest. Die waren, zei Viglius, veroorzaakt door de verwaande en egoïstische edelen. Dat was nu zo'n moment waarop Horn zijn opvliegendheid niet kon beteugelen. Beschuldigend wees hij naar de jurist en zijn soortgenoten:

'Dát volk, Viglius, moet je eerder dan alle anderen de schuld geven. Ik voor mij leg alle schuld bij die mensen, die zich voornemen de Nederlanders net zo als de Milanezen, de Napolitanen en de Sicilianen te overheersen. Ik weet heel goed hoe onaangenaam wij jou en je vrienden zijn. Jullie Granvellisten hebben immers de staat in handen en staan klaar om hem over te leveren aan de Spanjaarden'.[132]

Juristen/raadsheren, die in direct contact stonden met de vorst, overheersten naar de mening van de edelen het land en hadden Filips II gesteund in het voortzetten van de laatste oorlog tegen Frankrijk. Maar die oorlog was volgens de heren niet in het belang geweest van de Lage Landen. Allang vóór de vrede van 1559 hadden zij dan ook aangedrongen op beëindiging van de betrokkenheid van de Nederlanden erbij. Hun wensen waren echter niet gehonoreerd. Daarin zagen de edelen het bewijs, dat de belangen van deze landen ondergeschikt waren geworden aan die van een groter, Habsburgs rijk. De internationalisering, al begonnen tijdens Karel V, begon nu kritiek op te roepen. De onvrede werd nog versterkt door de vrees dat de manier van kettervervolging in Spanje, waarover allerlei mythes bestonden, ook in de Lage Landen zou worden toegepast.[133]

Hier kwamen nog aspecten bij van de verschuiving van leenrechtelijke verhoudingen naar patronage. Ook na het midden van de zestiende eeuw beschouwden de edelen het nog steeds als hun vazallenplicht, schriftelijk of mondeling bij de vorst en zijn landvoogdes datgene te behartigen, wat zij beschouwden als het volksbelang. In hun correspondentie daarover gebruikten zij dan ook heel wat keren de term vazal met betrekking tot zichzelf. Ook Horn deed dat. De heren bleven óók aan deze manier van doen vasthouden wanneer de koning, mogelijk gestuurd door andere raadsheren, een niet door hen gewenste kant wilde uitgaan. Liever riepen zij op dat moment diens vorstelijke ontstemming over zich af, dan dat zij achteraf, als het land in ellende zou zijn gedompeld, het verwijt van meeloper, van slecht bestuurder zouden krijgen.[134]

Maar dit nog middeleeuwse standpunt was niet meer te rijmen met Filips' vroeg-absolutistische opvattingen van zijn koningschap. De vorst ontwikkelde die opvattingen verder hoewel hij en de bevolking zich bij zijn aantreden nog aan elkaar hadden verbonden door de wederzijdse, traditionele eden. De koning was de meester die beschikte naar zijn believen, zou Margaretha van Parma de edelen voorhouden. Het was dan de plicht van de heren, hem in zijn beslissingen te volgen.[135] Maar wél bleef het hun taak, de vorst desgevraagd van advies te dienen. Zij behoorden dan ook naar de raadsvergaderingen te komen als Filips of de landvoogdes hen daartoe opriep. En voor een tussentijds vertrek uit de zitting bleken zij toestemming te moeten vragen. Het werd duidelijk dat de middeleeuwse *primus inter pares* ook in de praktische politiek bezig was plaats te maken voor de patroon, en dat de leenman meer en meer de ondergeschikte cliënt werd.

Al deze tegenstellingen bevatten aspecten, die aan beide zijden gemakkelijk irritatie konden oproepen en in uiterste instantie onverzoenbaar waren. De irritaties van de edelen werden vooral vanaf 1559 scherper en concentreerden zich toen op de centrale positie van de kerngroep in de Raad van State, op de grote macht van Granvelle binnen dit drietal vooral, en op de politieke lijnen die deze zou uitzetten.

Maar wat moest er gebeuren? De edelen hadden een lijstje met wensen. Zij wilden dat 'vreemde' koninklijke raadsheren en Spaanse troepen werden teruggetrokken. Zij wensten versterking van de positie van de Raad van State boven de twee andere collaterale raden, waardoor de adelsinvloed zou worden vergroot. En zij wilden bijeenroeping van de Staten-Generaal, nu niet om een vorstelijke bede te bespreken, maar om de gewesten de gelegenheid te geven tot overleg over het behoud van de privileges van deze landen, over de ernstige financiële toestand en over controle op de besteding van toegestane bedegelden. De religieuze toestand kwam daar als onderwerp nog bij. Op al deze punten wensten de heren méér dan de regels toelieten, die door de vorst werden gehanteerd. Formeel stonden de drie collaterale raden even hoog. En de Staten-Generaal hadden in de praktijk wel de mogelijkheid voor intern overleg, maar geen bevoegdheid om de vorst op allerlei terrein te adviseren, laat staan om te beslissen.[136]

Weldra ontstond binnen de Raad een oppositionele adelsfactie. Willem van Oranje en Egmont waren de voortrekkers, en na zijn toetreden tot de Raad was Horn de derde man. Egmont zou hen later 'de drie vrienden' noemen.[137] Vanaf 1562 groeide de factie - de Liga der groten - uit tot negen man. Het plan daartoe zou, beweerde Granvelle, van Horn zijn gekomen, wat overigens niet bewijsbaar en zelfs niet waarschijnlijk is. Wél is frappant, hoe nauw de familierelaties binnen de Liga waren. Horn en Oranje waren aangetrouwde neefs, Horn en Montigny broers, Horn, Mansfeld en Hoogstraten zwagers, terwijl Glymes-Bergen een verre verwant van Horn en Montigny was via hun moeder.

Al vóórdat de Liga echt gestalte kreeg, waren de edelen op 23 juli 1561 een correspondentie met Filips II begonnen, waarin zij hun onvrede met de overmatige invloed en het beleid van Granvelle uitspraken. Zelfs bevatte de eerste brief, geschreven door Oranje en Egmont, meteen een dreigement: als verbetering uitbleef zouden de heren de zittingen Raad van State niet meer bijwonen.[138] Daarmee zou naar buiten worden gedemonstreerd, dat er in het college hooglopende conflicten waren. Maar het betekende ook, dat eigenmachtig optredende vazallen zich door zulk gedrag stelden tegenover de absolute vorst: díe moest immers een raadsvergadering bijeenroepen en toestemming geven voor vertrek.

Voorlopig bleven resultaten uit. Horn was uit Spanje teruggekomen zonder antwoorden op de gestelde vragen. Dat leidde ertoe dat de ontevreden edelen soms inderdaad wegbleven uit de raadsvergaderingen en dat zij nu en dan eigen bijeenkomsten belegden, onder andere in het Brusselse

paleis van Oranje. Bovendien besloten zij, een van hen naar Filips te sturen om de grieven toe te lichten. Daarover was overleg met landvoogdes Margaretha, die Horn kandidaat stelde. Maar deze weigerde, evenals Glajon. Tenslotte werd Montigny gezonden, wiens missie echter zonder resultaat bleef. Volgens Granvelle bracht diens terugkomst alleen maar een verslechtering van de toestand teweeg.[139]

In 1563 liepen de spanningen verder op. Dus schreven de ontevredenen tussen maart en juli driemaal een protestbrief aan Filips II tegen Granvelles politiek. Meermalen bleven zij weer demonstratief uit de Raad weg en negeerden zij bevelen om terug te komen.[140] Soms vertrokken zij naar hun stadhouderschappen en ging Horn naar kasteel Weert. Daar hield hij zich dan onder meer bezig met zijn penibele financiële positie. Zo had hij in mei 1562 met zijn Weerter onderdanen een regeling getroffen voor de terugbetaling van 10.000 Carolusguldens, die zij hem hadden 'opgebracht ende geleverd'. Andere keren wilde hij er zijn omdat zijn vrouw weer ziek was.[141] En ondertussen bleven zij wel her en der hun particuliere vergaderingen houden, dikwijls thuis bij een der leden, in Horns bezit Eindhoven onder andere.[142] Soms excuseerden zij zich toch wel bij de landvoogdes of bespraken zij hun wensen opnieuw met haar. Daarbij waren steeds Oranje, Egmont en Horn, of twee van hen, aanwezig. In hun opmerkingen kwam geleidelijk enige verschuiving, en werd ook Filips II zelf erin betrokken. Waarom kwam de koning niet persoonlijk naar de Lage Landen om de problemen op te lossen? Zoals het nu ging leek hij deze gewesten alleen maar te vergeten en te verwaarlozen!

Margaretha, van haar kant, begon in haar brieven aan de vorst deze wens te ondersteunen, en drong er bij hem bovendien op aan, tenminste eens enige positieve brieven aan de heren te schrijven.[143] Deze verandering wees op een wijziging in de standpunten van de landvoogdes. Om persoonlijke redenen keerde zij zich langzaam maar zeker van Granvelle af en adviseerde zij Filips uiteindelijk, hem uit de Nederlanden weg te roepen. Daarbij sloot de koning zich in 1564 aan. Via een ingewikkelde procedure trok hij zijn vertrouweling uit de Lage Landen terug.[144] Op 11 maart bezocht deze voor het laatst de Raad van State.

Kritieke jaren, 1564-1567

Nu kwamen de hoge edelen weer terug in de Raad. Horn arriveerde wat later omdat ziekte van zijn vrouw hem weer in Weert hield. Stellig was Oranje hun voornaamste woordvoerder. Horn bleek te zwak voor werkelijke leiding. Niet langer was hij ook degene die, zoals vóór 1559, namens de edelen gevoelige onderwerpen kon aansnijden wegens zijn goede contacten met de koning. Nú moest de populaire Egmont dat maar doen. En Horn? Hem werd soms snel het zwijgen opgelegd: werd het nu als een risico gezien dat hij te plompverloren, te ongenuanceerd, soms zelfs met precies de verkeerde woorden reageerde?[145]

Intussen was landvoogdes Margaretha in haar brieven aan Filips II voorlopig vol lof over het optreden van Viglius en de edelen. Zij waren veel aanwezig, ijverig.[146] Toch is het de vraag, of zij daarmee Filips kon overtuigen. In de afgelopen jaren waren over de heren nogal wat negatieve berichten naar Madrid gezonden. Zelf had Margaretha herhaaldelijk geklaagd over hun eigenmachtig opereren. Het feit dat zij zomaar wegbleven had daartoe al aanleiding genoeg gegeven. Hun veelvuldige informele bijeenkomsten hadden haar argwaan gewekt, al moest zij soms bekennen niet te weten wat er was besproken. Maar reeds in 1562 had zij aan de koning gemeld dat de heren op oproer uit waren. Ook Granvelle was met zulke berichten gekomen. Het doel van de leiders der edelen, meende hij in 1563, was een staat waarin zijzelf alle macht zouden hebben en de vorst slechts hun speelbal zou zijn. Om dat doel te bereiken sleepten zij goedbedoelende mensen mee, die het vorstelijk gezag helemaal niet wilden aantasten. Tot die leiders rekende hij steeds Oranje, Egmont, Horn en meermalen ook diens zwager Hoogstraten.[147]

Maar Filips had ook informanten buiten het bestuursapparaat. Eén daarvan was Fray Lorenzo de Villavicencio, een augustijner monnik die na enige beïnvloeding door heterodoxe ideeën aartsconservatief en orthodox was geworden. Voor deze man waren aanvankelijk Viglius en enkele lokale autoriteiten de grote boosdoeners in de Nederlanden, maar nú waren de hoge edelen dat, en zelfs de landvoogdes. In Alkmaar, Edam, en in Egmond 'dat het eigendom is van de graaf van Egmont' laten wederdoperse ouders hun kinderen ongedoopt, ja rukken ze die zelfs uit de handen van priesters die hen toch willen dopen, wist hij de koning naar onwaarheid te vertellen. Die Egmont, ging hij verder, is een grote vriend van de graaf van Horn, wiens openlijk ketterse vrouw in zijn dorp Weert 'de pastoor laat preken dat de mis geen enkele waarde heeft'. En de graaf doet daar niets tegen. Tot dat gezelschap behoort ook Brederode 'die God noch duivel vreest, een man zo beestachtig dat hij met zijn eigen zusters slaapt'.[148]

Zelfs als de vorst zulke vuilspuiterij niet geloofde - dan nog was het beeld dat hij van sommige hoge edelen moest hebben verre van positief. Aan Margaretha schreef hij in juni 1563 dan ook over 'het slechte gedrag' van de heren, een half jaar later repte hij over hun onbeschaamdheid in een brief aan de hertog van Alva, zijn harde, rechtlijnige adviseur die toen wel in Spanje was, maar door het hof enige tijd op afstand werd gehouden. Meer dan eens sprak de koning schande van hun wegblijven uit de Raad van State. Margaretha diende verdeeldheid onder hen te zaaien en tijd te winnen. De meest hanteerbare van hen leek hem Egmont. Hém moest zij maar naar Madrid laten komen. Dan zou hij de man met nieuwe gunsten meer aan zich kunnen binden en dus losweken van de Liga. En Alva, toch weer gevraagd om advies, dacht nog meer kwaad te zien. Dit waren typisch symptomen van een beginnende opstand, betoogde hij op 21 oktober 1563. Eerst werden dan enkele hoge adviseurs verwijderd, vervolgens zou de vorst

zelf worden aangepakt. Ook hij adviseerde meermalen, de edelen tegen elkaar uit te spelen, Egmont uit hun midden weg te lokken en de anderen voorlopig met complimenten en andere blijken van waardering te verblinden. Maar uiteindelijk moesten zij gekastijd worden. En 'ten aanzien van degenen die verdienen te worden onthoofd': die moest de koning door veinzen zoet houden totdat hij hen, zonder zwakte te tonen, hun gerechte straf kon laten ondergaan, exemplarisch...'.[149]

Intussen verslechterde in de Nederlanden de economische situatie en veroorzaakten de toenemende calvinistische activiteiten op steeds meer plaatsen onrust. De edelen in de Raad van State deden wel wat zij konden, maar het ontbrak hun aan de kracht en ervaring van een Granvelle. En van Filips' kant kwamen geen richtlijnen, geen tekenen van versoepeling op godsdienstig terrein, terwijl de edelen die juist nodig vonden ten bate van rust en orde. Dus stak onder hen de ontevredenheid de kop weer op. Het leek ook hun de beste oplossing, Egmont met hun wensen naar de koning te sturen. Nu grepen in feite de gebeurtenissen in de Lage Landen en de in Spanje ontwikkelde ideeën in elkaar. De optimistische maar naieve Egmont werd in 1565 in Madrid uitvoerig gefêteerd, beluisterde in vage opmerkingen de positieve toezeggingen die hij wilde horen, en keerde met grote verwachtingen terug. Maar Filips, juist in deze tijd gesterkt door successen elders, was niet van zins zijn beleid te wijzigen en schreef dit in brieven 'uit het Bos van Segovia', die na Egmonts terugkeer in Brussel arriveerden. Dit droeg alleen maar bij tot verdere verscherping, die uitliep op het Compromis, het verbond van de lagere edelen en het 'smeekschrift' van deze heren aan Margaretha, op de hagepreken en de beeldenstorm.[150]

In deze situatie van onrust kwamen dezelfde verschijnselen weer voor als tijdens de strijd tegen Granvelle. De hoge edelen gingen weer afzondelijk vergaderen en brachten opnieuw hun grieven onder woorden. Onder hen klaagde Horn voortdurend over zijn financiële problemen. De koning had hem al in 1559 een bedrag ineens toegezegd; dat had hij net zo min ontvangen als zijn pensioen wegens zijn verblijf in Spanje. Dit gecombineerd met zijn negatieve ervaringen in Doornik, leidde in de Raad van State tot wat de landvoogdes ongepaste taal noemde - zoals wij van hem wel kennen, schreef zij aan Filips II. Maar omdat de graaf wel erg veel van zijn goederen had moeten verkopen, drong zij er toch bij de koning op aan, hem te betalen dan wel hem een ander ambt aan te bieden of geruststellend te schrijven.[151]

Naarmate het merkwaardige jaar 1566 vorderde, leidde deze situatie tot uiteengroeien van de landvoogdes en de adelsliga in de Raad. De afzonderlijke bijeenkomsten van de factie wekten steeds sterker haar argwaan.[152] Zij zag er geleidelijk een complot achter. De hoge edelen voerden hun lagere standgenoten van het Compromis aan, heette het in haar brieven aan Filips II. Zij overwogen de Staten-Generaal bijeen te roepen, zelfs zonder haar toestemming. Ja, zij wilden zich met geweld van het land meester maken, de koning terzijde schuiven en het bestuur leggen 'in mano di questi tre', in

handen van die drie - Oranje, Egmont en Horn. Het gezag over de steden zouden zij dan verdelen onder lagere edelen. En ondertussen pleegden zij ook nog overleg met de ketters. Van Egmont had zij aanvankelijk nog wel soepelheid verwacht, maar vergeefs, van Oranje en Horn niet: die zijn, schreef zij, tegen God en de Koning en veranderen niet van gedachten.[153] Misschien leidde de opvliegendheid van Horn haar gedachten deels in deze richting. Hij schijnt wel tot zeker geweld bereid te zijn geweest, en overwoog in zijn kwaadheid zelfs zijn collier van het Gulden Vlies maar aan de koning terug te sturen.[154] In augustus/september 1566 maakte zich paniek van Margaretha meester. Overal in Europa meende zij ten tijde van de beeldenstorm ketterse drijvers te signaleren, die zich van de kerken meester maakten en de macht grepen. Filips moest snel maatregelen nemen.[155]

Maar ook aan de andere kant klonk groeiende onzekerheid over de toekomst. Horn bijvoorbeeld wist, zei hij de landvoogdes, dat men hem bij Filips II als een ketter afschilderde. Oranje en hij zetten zich in het hoofd, aldus Margaretha in maart 1566, dat de koning alleen een goede kans afwachtte om hen te straffen. Diverse malen lieten zij weten, dat hun leven gevaar liep, dat er een moordaanslag op hen werd beraamd, of dat zij, evenals Egmont en Mansfeld, onthoofd zouden worden.[156]

Intussen wierf de landvoogdes, samen met door haar betrouwbaar geachte edelen zoals juist Mansfeld, troepen voor tegenacties tegen de ketters, beeldenstormers en andere onruststokers. Acties die ook succes hadden. En terzelfdertijd besloot Filips II, religieus en politiek verontwaardigd, tot hard ingrijpen. Hij stuurde de hertog van Alva met een leger van 10.000 man om alle verzetshaarden uit te roken.[157] Vervolgens zou de koning zelf komen om met zijn vorstelijk gezag de noodzakelijke maatregelen te nemen. In augustus 1567 kwam de IJzeren Hertog met zijn troepen deze landen binnen.[158]

Doodvonnis

Intussen hadden Margaretha's legers het laatste verzet in de Nederlanden al neergeslagen. Om de bokken van de schapen te scheiden eiste de landvoogdes begin 1567, op advies van Viglius, van haar medewerkers een nieuwe eed van trouw. Egmont legde die af. Oranje deed dit niet, en week in april uit naar het Duitse Rijk, voordat Alva zou arriveren. Hij besloot niet af te wachten of zijn optreden van de laatste jaren inderdaad zou leiden tot de maatregelen die hij al vreesde. Horn aarzelde. Wat had hij verkeerd gedaan? Maar in april 1567 ging hij naar Brussel, vervoegde zich bij de landvoogdes, betuigde haar zijn trouw aan de koning en spijt voor te felle uitspraken, en legde vervolgens de eed af. Dit hoewel zijn secretaris, die hij naar Spanje had gestuurd om Filips zijn financiële problemen voor te leggen, juist was teruggekeerd zonder enige toezegging. Na enkele vergaderingen van de Raad van State te hebben bijgewoond als bewijs van goede wil, ging hij met toestemming van Margaretha weer naar Weert.[159]

Bij Alva's binnenkomst in de Nederlanden was Egmont aanwezig, Horn stuurde Laloo, zijn secretaris. Alva bleek tegenover deze een en al voorkomendheid, van vijandschap was geen enkele sprake. De hertog betuigde Horn zijn vriendschap en die van de koning, vroeg naar de gezondheid van Horns moeder die hij wel eerder ontmoet had, en zegde toe dat de achterstallige gelden weldra zouden worden uitbetaald. Omdat Horn zoveel geld in dienst van zijn meester had uitgegeven overwoog de koning, hem een van de zeer hoge functies in Italië te geven, die binnenkort vacant kwamen: die van gouverneur van Milaan of onderkoning van Napels. De stroop werd royaal om Horns mond gesmeerd, precies zoals Alva al in 1563 aan Filips II had aanbevolen. Soortgelijke inhoud had ook een brief die Alva rechtsreeks naar Weert stuurde.[160] Hij verwachtte Horn weldra in Brussel. Deze ging hierop in.

Op 9 september waren diverse edelen inderdaad in Brussel, uitgenodigd voor een diner en een bespreking van plannen voor vestingen van Thionville en Luxemburg. Tijdens die bespreking werden Horn en Egmont stilletjes terzijde genomen en gearresteerd, samen met enkele lager geplaatsten. De opzet was van tevoren beraamd en zo ingericht, dat alle beoogde arrestanten ook aanwezig zouden zijn en in één keer gevangen genomen konden worden. Toch lukte het niet helemaal, schreef Alva aan Filips: Hoogstraten was eveneens uitgenodigd, maar verscheen niet, en Oranje was niet voor de bespreking teruggekomen.[161] Voor landvoogdes Margaretha was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Zij had toch al grote bezwaren tegen een Alva met verregaande bevoegdheden onder zich, wees de gevangenneming af en nam ontslag. Daarmee had Filips II al rekening gehouden. Alva, die kwam als opperbevelhebber, had een tweede instructie bij zich en kon direct optreden als landvoogd.[162]

Egmont en Horn werden afzonderlijk van elkaar gevangen gezet in Gent. Zij zouden worden berecht door Alva's nieuwe, centrale Raad van Beroerten, *Conseil des Troubles*, die rebellen en ketters moest veroordelen. Een speciale raad, los van de bestaande rechtscolleges, die onder meer door de onaangename Villavicencio was aanbevolen, en die dankzij zijn vonnissen en zijn omgaan buiten de bestaande kaders de nodige woede tegen het landsbestuur opriep. De edellieden Berlaymont en Noircarmes, voorheen al informanten van Margaretha over de ontwikkelingen binnen het adelskamp, bleken niettemin bereid er zitting in de nemen.[163]

Een zware aanklacht wachtte Egmont en Horn. Zij werden beschuldigd van *Crimen Laesae Majestatis*. Dit begrip was ontleend aan het Romeinse Recht, dat in zo menig opzicht de juridische fundamenten leverde voor het opkomende absolutisme. De ernstigste vorm van dit misdrijf was de *Perduellio*, 'verraad tegen de staat', wat in deze tijd evenzeer kon betekenen 'verraad jegens de soevereine vorst' omdat vorst en staat nog niet wezenlijk van elkaar onderscheiden waren. Zowel landverraad als hoogverraad rekende men ertoe. Essentieel was, dat een *hostilis animus*, een kwade opzet

moest blijken. Omdat het grote moeite kostte om juist déze te bewijzen, werden over het algemeen harde onderzoeksmethoden op de verdachten toegepast: eenzame opsluiting, felle ondervragingstechnieken, geen bijstand door advocaten, geen recht op inzage van eigen papieren onder meer. Op die papieren werd integendeel zo snel mogelijk beslag gelegd, omdat zorgvuldig onderzoek daarin juist de bewijzen voor de beschuldiging kon opleveren.[164] Werd de beklaagde schuldig bevonden, dan wachtte hem vanzelfsprekend de doodstraf, automatisch gecombineerd met confiscatie van zijn goederen.

Hoewel zij elkaar niet konden spreken, kwam zowel Egmont als Horn al snel met dezelfde tegenzet. Beiden verklaarden de Raad van Beroerten niet bevoegd: als Vliesridders mochten zij alleen door hun gelijken, de Ordeleden, worden veroordeeld. Het was vooral ook Horns zwager Mansfeld, zelf Vliesridder, die vervolgens Alva met grote klem probeerde te overtuigen dat de privileges van de Vliesorde geschonden dreigden te worden. Dus drong hij aan op een bijeenkomst van de Ordeleden over dit thema. Deze man was zo'n vertrouweling van landvoogdes Margaretha, schreef Alva aan de koning; hij is nu helemaal veranderd.[165] En aan Mansfeld zelf meldde de hertog, dat Filips vóór zijn vertrek uit Spanje het bezwaar al had onderkend - waarmee hij impliciet aangaf dat inderdaad

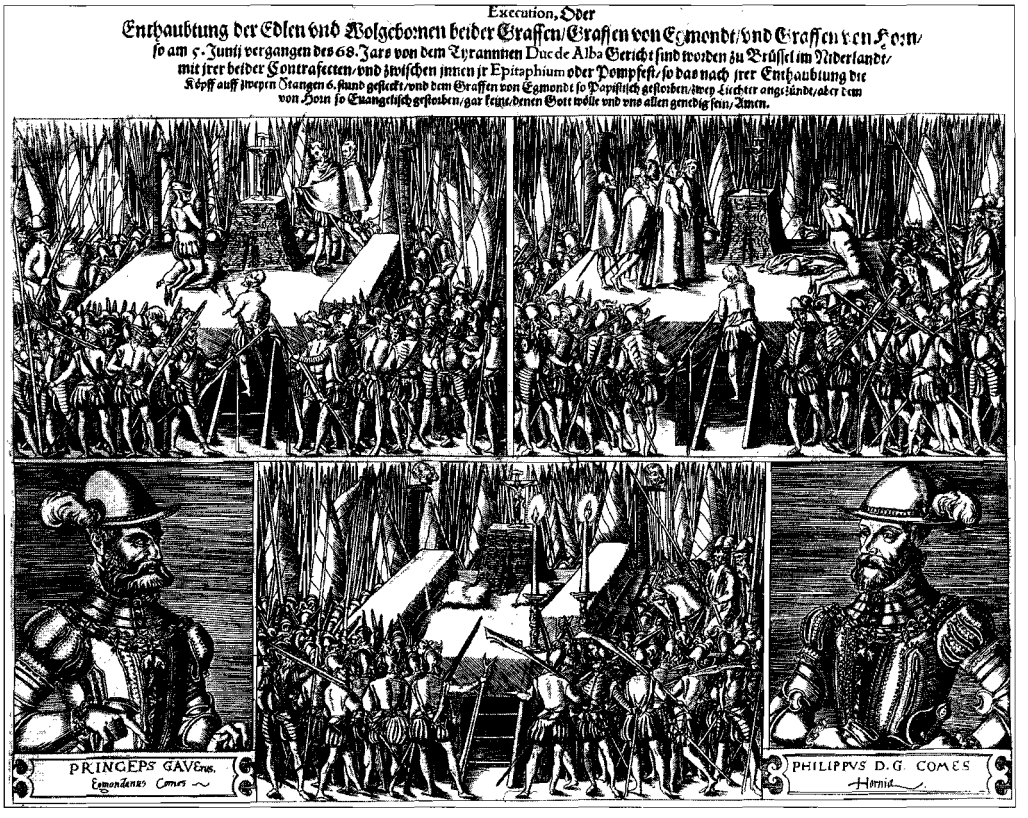
Execution, Oder
Enthaubtung der Edlen vnd Wolgebornen beider Graffen/Graffen von Egmondt/vnd Graffen von Horn/
so am 5. Junij vergangen des 68. Jars von dem Tyrannen Duc de Alba Gericht sind worden zu Brüssel im Niderlandt/
mit jrer beider Contrafacten/vnd zwischen jnnen jr Epitaphium oder Pompfest/so das nach jrer Enthaubtung die
Köpff auff zweyen Stangen 6. stund gesteckt/vnd dem Graffen von Egmondt so Papistisch gestorben/zwey Liechter angezündt/aber dem
von Horn so Euangelisch gestorben/gar keine/denen Gott wölle vnd vns allen genedig sein/Amen.
PRINCEPS GAVEnS. Egmondanus Comes
PHILIPPVS D.G. COMES Hornit

De executie van Egmont (links) en Horn (rechts). Anoniem, gravure (Atlas van Stolk, Rotterdam).

reeds in Spanje de aanklacht was bepaald. De koning had het laten onderzoeken en had vastgesteld, dat zo'n zwaar vergrijp uitsteeg boven de competentie van het Gulden Vlies. Toch suggereerde Alva de koning, in Spanje aanwezige Vliesridders snel bijeen te roepen en hen een gunstige uitspraak te laten doen - wat Filips weigerde, omdat het minimum van zes Ordeleden niet gehaald kon worden. Ook Alva zelf liet het probleem nog eens bestuderen. Zijn zekerheid was kennelijk toch niet zo groot.[166]

Ook een andere mogelijkheid werd door Horns familie en vrienden geprobeerd. De keizer, Filips' neef Maximiliaan II, liet op verzoek van Mansfeld, Anna van Egmont en Walburgis van Nieuwenaar weten dat Horn als rijksgraaf door de rijksvorsten behoorde te worden berecht. Maar ook deze redenering vond bij Filips geen gehoor: Horn was verdacht van vergrijpen, als zijn onderdaan begaan.[167] Evenmin was de koning trouwens gevoelig voor persoonlijke brieven, die door Horns moeder en echtgenote rechtstreeks aan hemzelf werden gericht.[168] Het moest de Nederlandse bevolking duidelijk zijn dat verzet strafbaar was, om het even of het door hoog of laag was gepleegd.

Negen maanden duurde de procedure. Alva liet zijn juristen zorgvuldig zoeken naar argumenten, zowel in de in beslag genomen papieren van de gearresteerden als in die van Oranje en Hoogstraten. Al snel kon hij melden, dat er heel wat gegevens werden gevonden. Maar het verzamelen kostte wel tijd.[169] Vervolgens werden de twee graven afzonderlijk verhoord. Op basis van dit alles kwamen de aanklachten gereed. Horn werd daarin veelzeggend 'ondersaet' genoemd, ondergeschikte van de absolute vorst Filips II. Binnen dit begrip werd dan nog wel weer onderscheid gemaakt tussen 'dienare, officier oft vassal' - maar die termen werden verder niet gebruikt. Deze koninklijke onderdaan werden 63 feiten ten laste gelegd, tezamen één opsomming van handelingen tegen de landsheerlijke macht. Hij had met Egmont en Oranje een complot tegen de koning gesmeed, met andere samenzweerders - de lage adel - gemene zaak gemaakt, in strijd met koninklijke bevelen gewetensvrijheid beloofd, predikatiën toegelaten en ketters bevrijd, en zelfs geschermd met het werven van troepen als Filips zou ingrijpen. En bij dat alles had hij bevelen van de landvoogdes tegen zijn handelen genegeerd.[170]

Tinnen lijkbus, waarin het hart van Filips van Horn is bewaard. Op het deksel ervan staat de inscriptie: "Anno 1568 - greve van hornes hert - Heere ende grave van Hoornes - herte 6 Junij 1568". De bus is geplaatst in het familiegraf in de St. Martinuskerk te Weert (Collectie gemeentearchief Weert, foto P. Gerrits)

Nadat hun de aanklachten ter hand waren gesteld, mocht ieder van beiden binnen vijf dagen een verdediging schrijven, maar zonder advocaat naast zich, en zonder zijn eigen aantekeningen als geheugensteun. De harde benaderingswijze valt hier inderdaad op. Maar noch van Horn, noch van Egmont had het weerwoord enige zin, net zo min als de nu pas toegelaten bijstand door advocaten. Beiden werden overgebracht van Gent naar Brussel. Daar tekende Alva op 4 juni 1568 hun vonnissen, die conform de aanklacht waren. Die nacht bereidden zij zich op hun dood voor, bijgestaan door geestelijken. Daags erna werden de vonnissen voltrokken.

Slot

Zo eindigde het leven van Filips van Montmorency, graaf van Horn, hoofd van een familie die omstreeks 1560 de top van de Nederlandse adel had bereikt, evenals de ambten en eerbewijzen die daarbij hoorden.

Ogenschijnlijk was Horns loopbaan na zijn entree aan het hof van Karel V vol schittering verlopen. Zijn eerste jaren met Filips II wijzen ook op goede contacten met de opvolger. Maar er bleken ook minder positieve kanten. De leeftijd waarop hij toetrad tot het Gulden Vlies - hij was 32 of 33 - was niet hoog, maar lag wél boven het gemiddelde van 30,5. Kennelijk was hij aan het hof niet als een uitblinker beoordeeld. Hij bleek de leiderscapaciteiten van Oranje te missen evenals de charmes van Egmont. Zijn gedrag was soms ruw, dikwijls onbezonnen, zijn drijfveren bleken meermalen oppervlakkig.

Voor een man met toch bescheiden capaciteiten, gecombineerd met juist déze hoge sociale achtergrond, was het van hem verwachte leven in een zo roerige tijd wel buitengewoon moeilijk. Horn moest meermalen optreden in situaties waarin spanningen hoog opliepen, waarin diverse tegengestelde partijen van hem een oplossing verwachtten. Daar kwam hij dan niet geheel, of zelfs helemaal niet uit. Zijn stadhouderschap in Gelderland is een goed voorbeeld van zo'n situatie. De botsende belangen van particularistisch gewest en centraliserende overheid wist hij niet echt met elkaar te verzoenen. Op grond daarvan kan zijn aanstelling als admiraal een plaatsing op een zijspoor zijn geweest, zoals wel is betoogd.

Horns optreden in Doornik biedt een ander voorbeeld van voor hem moeilijk op te lossen tegenstellingen. Dáár speelde bovendien de godsdienst mee als extra complicerende factor. Horn bleek geen man van bezinning, niet iemand met gevoel voor leerstellige kwesties en met inzicht in de problemen die konden voortvloeien uit verschil van mening daarover. Zijn toelaten van gewetensvrijheid was, naar het schijnt, vooral ingegeven door de wens naar orde, en zelfs alleen maar tijdelijk bedoeld. Had hij die houding ontwikkeld als kind in een gezin met lutherse sympathieën, en later tijdens een huwelijk met een calvinistische echtgenote? Zijn gedragingen geven in ieder geval geen aanleiding tot de conclusie, dat hij protestants was.

Grafsteen, in 1841 aangebracht in het hoogkoor van de St. Martinuskerk te Weert, boven het graf van de graven van Horn. Op de steen staan de wapens van Montmorency en Horn afgebeeld. De latijnse inscriptie luidt: "Hier ligt begraven Filips van Montmorency, de zeer beroemde graaf van Horn, heer van Weert, Altena, Nevele, Kortessem, Bocholt en Breugel, erfvoogd van Thorn, ridder van het Gulden Vlies, admiraal, etc. etc. Onthoofd te Brussel op de vijfde juni 1568 op grond van het vonnis van de hertog van Alva, naar hier gebracht en begraven op 23 juni van datzelfde jaar" (Collectie gemeentearchief Weert, foto F. Stribos).

Bij de uitoefening van al deze functies deed zich voor Horn ook nog het financiële probleem voor. De Horns misten de materiële kracht van de alleraanzienlijksten. De opbrengsten van hun goederen lagen beduidend lager. Niet voor niets had hij bijna zijn leven lang geldzorgen. Deels was daar een weelderige leefwijze debet aan, deels ook het dragen van de hoge onkosten gemaakt voor de vervulling van de ambten. Het tekende Horn dat hij, net als sommige andere edelen, ondanks zijn geldelijke problemen zijn vorst bleef dienen. Zeker, soms onttrok hij zich aan bestuurlijke activiteiten en ging hij naar Weert, mogelijk om al te hoge kosten te ontlopen. Hij deed dat ongetwijfeld ook om bij zijn dikwijls zieke vrouw te zijn. En misschien omdat hij het huwelijksleven miste. Vroeg hij er dáárom in zijn testament vergiffenis voor aan zijn vrouw 'dat hy zoo langhen tyt van heur absent is geweest, zulcx dat hy hem neffens haer nyet en heeft moghen bruycken als d'officie van den echten staet is heysschende'?.[171] In ieder geval werd uit hun huwelijk slechts één zoon geboren: Filips die jong overleed.[172] Zo eindigde dus met Filips van Horns dood, én met die van zijn broer Montigny in oktober 1570, de snelle stijging van zijn geslacht alweer.

Met mogelijk de grootste problemen kreeg Horn te maken bij zijn optreden op het hoogste, centrale niveau, als lid van de Raad van State. Ook daar weer was soms zijn gedrag wel flamboyant, ridderlijk in ouderwetse zin, maar niet het handelen van de werkelijke voorman. Terzelfdertijd was juist hier merkbaar, dat met Filips II een ander type vorst was aangetreden. Een vorst, in Spanje opgevoed en daardoor onvoldoende vertrouwd met de mentaliteiten in de Nederlanden. Een vorst ook, voorzien van noties van een vroeg- absolutistisch, romeins rechtelijk denken. Niet een *primus* temidden van zijn *pares*, de leenmannen, contractueel met elkaar verbonden, maar een monarch, tevens patroon boven zijn onderdanen-cliënten. De Nederlandse edelen stonden in hun denken toch nog dichter bij het eerste type vorst, waren ogenschijnlijk feodaler dan hun Spaanse standgenoten. Deze tegenstelling werd nog versterkt door Filips' verschuiving van het politieke zwaartepunt naar Spanje, in 1559, door zijn bestuur op afstand dus, en door zijn zware nadruk op het godsdienstprobleem.

In deze nieuwe situatie bleef voor de Nederlandse adel veel minder speelruimte over. Het gedrag van magnaten als Oranje, Egmont en Horn, jong en ambitieus ongetwijfeld, werd anders beoordeeld dan dat van hun voorgangers, zowel vanuit politieke als juridische hoek. Hun vassalitische neiging tot meeregeren werd nu beschouwd als verregaande vrijmoedigheid en politiek uitgelegd als onaanvaardbaar, zelfs in uiterste instantie als schending van het gezag van de soeverein, *Crimen Laesae Majestatis*. Dat was een misdrijf dat moest worden afgestraft om erger te voorkomen, voorbeeldig. Oranje begreep dat, Egmont en Horn niet. Hier werd een juridisch middel gehanteerd om een politiek doel te dienen. Het draaiboek was door Alva al vastgelegd in zijn brief van 21 oktober 1563 aan Filips II: de vorst moest eerst jegens de ergste raddraaiers zijn tevredenheid veinzen, hen

ophemelen, tot het moment dat hun de gerechte straf kon worden uitgedeeld: de onthoofding.[173] Was het niet precies zo met Horn en met Egmont gegaan?

De executie van de twee veroorzaakte een golf van verontwaardiging in Europa. Zo diende niet met heren van deze hoge rang te worden omgegaan. Bovendien was menigeen helemaal niet van hun schuld overtuigd. En het volk rond het schavot zou, huilend en scheldend, zijn zakdoeken hebben gedoopt in hun bloed. De Habsburgse edelen Egmont en Horn waren niet zozeer voorbeelden geworden van de opstandige edelman, die exemplarisch behoorde te worden gestraft voor zijn ongehoorzaamheid jegens zijn vorst, maar in de eerste plaats martelaren in de groeiende tegenstelling tussen vorstenmacht en verzet.

Noten

1. Lezing, gehouden op 9 mei 2003 in de St.Martinuskerk te Weert.
2. *Een nieu Geusen Lieden Boecxken* (z.p. 1581) 46-47.
3. J. Habets, 'De Loonsche leenen in het tegenwoordig Hertogdom Limburg'. In: *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Duché de Limbourg* 8 (1871) 5-180, aldaar 64 n.2. Het standbeeld staat sinds 1879 opgesteld in de Kleine Zavel, precies voor het Egmontpaleis in Brussel.
4. E. Haanen, 'De stoffelijke resten, de begraafplaats en de grafsteen van Philips van Montmorency, graaf van Horn, in Weert. De feiten en de fictie'. In: *Weert in woord en beeld: Jaarboek voor Weert 2001*, 95-99.
5. S. Groenveld en G.J. Schutte, *Delta. Nederlands verleden in vogelvlucht. II: De nieuwe tijd: 1500-1813* (Leiden/Antwerpen 1992) 69-78. Zie recentelijk hierover een aantal artikelen in Joh. Stinner en K.-H. Tekath, *Gelre-Geldern-Gelderland. Geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelderland.* 2 Dln. Geldern 2001.
6. W.P. Blockmans, 'Kern en periferie in de Bourgondische Nederlanden'. In: *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen*, 90/1 (1986) 49-56. H. de Schepper, *Belgium Nostrum*, 1500-1650. *Over integratie en desintegratie van het Nederland.* Antwerpen 1987.
7. P. Rassow en E. Brunner, *Deutsche Geschichte im Ueberblick* (2e dr. Stuttgart 1962) 210-213, 227, 239. Nadruk op de keizersidee is gelegd door Peter Rassow, *Die Kaiseridee Karls V* (Berlijn 1932); en recentelijk door W.P. Blockmans, *Keizer Karel V*, 1500-1558. De utopie van het keizerschap. Leuven 2000.
8. K. Brandi, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches* (6e dr. München 1961) 88-89. P. Rassow, *Karel de Vijfde* ('s-Gravenhage 1962) 17-18.
9. R. Fagel, *De Hispano-Vlaamse wereld. De contacten tussen Spanjaarden en Nederlanders 1496-1555* (Brussel/Nijmegen 1996) 281-438.
10. W.P. Blockmans, *'De strijd om het overwicht in Europa'*. In: H. Soly en J. van de Wiele (ed.), *Carolus. Karel Karel V 1500-1558* (Gent 1999) 31-41.
11. H. Schilling, 'Karel V en de religie. De worsteling om zuiverheid en eenheid van het christendom'. In: H. Soly (ed.), *Karel V 1500-1558. De keizer en zijn tijd* (Antwerpen 1999) 285-363. H. Schilling, *Aufbruch und Krise. Deutschland 1517-1648* (Berlijn 1998) 13-254. Blockmans, *Karel V*, 233-251.
12. S. Groenveld, "Natie" en "patria" bij zestiende-eeuwse Nederlanders'. In: N.C.F. van Sas (ed.), *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) 55-82.
13. In 1547 waren de Franse koning Frans I en de Engelse koning Hendrik VIII overleden en had Karels generaal, de hertog van Alva - bekend door zijn Nederlandse landvoogdij in 1567-1573 - de protestantse tegenstanders in Duitsland beslissend verslagen bij Mühlberg. F. Postma, *Viglius van Aytta als humanist en diplomaat 1507-1549* (Zutphen 1983) 119-125, 147-151, 155-162. V. Press, 'Die Bundespläne Kaiser Karls V., und die Reichsverfassung'. In: H. Lutz (ed.), *Das Reich im politischen System Karls V.* (München/Wenen 1982) 55-106, aldaar 73-74. G. Schmidt, 'Des Prinzen Vaterland? Wilhelm I. von Oranien (1533-1584) zwischen Reich, deutscher Nation und den Niederlanden'. In: *Deutschland und Europa in der Neuzeit. Festschrift für Karl Otmar Freiherr von Aretin* (Stuttgart 1988) 223-239, aldaar 227-228. Overigens werd de band pas bij de Vrede van Munster in 1648 formeel verbroken.

14. G. Parker, *The Dutch Revolt* (Londen 1977) 19-30.
15. H.C.C. de Schepper, 'De burgerlijke overheden en hun permanente kaders 1480-1579'. In: D.P. Blok e.a. (ed.), *(Nieuwe) Algemene Geschiedenis der Nederlanden V* (Bussum 1980) 312-348. M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II* (1531-1578) (Brussel 1965). C.H.L.I. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen, ca. 1475 - ca. 1530* (Zutphen 2001) 36-40.
16. P.P.J.L. van Peteghem, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V* (Nijmegen 1990) 198, 200. Vgl. enigszins J.P. Ward, *The Cities and States of Holland (1506-1515). A participative system of government under strain.* Leiden 2001. J.D. Tracy, Holland under Habsburg rule 1506-1566. *The formation of a body politic* (Berkeley/Los Angeles/Oxford 1990). W.J.H.M. van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag. De bestuurlijke organisatie van Gelre in transitie (1543-1581)'. In: F. Keverling Buisman e.a. (ed.), *Verdrag en tractaat van Venlo. Herdenkingsbundel 1543-1993* (Hilversum 1993) 121-152. F. Keverling Buisman, 'De Vrede en het Tractaat van Venlo (1543). Gevolgen voor het bestuur van Gelre en Zutphen'. In: Stimmer en Tekath (ed.), *Gelre*, 65-72.
17. J. de Jongh, *Margaretha van Oostenrijk*. Amsterdam 1941. L.V.G. Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije regentes der Nederlanden*. Hilversum 1995. Soly (ed.), Karel V, 23-24; aldaar ook 27-112, Mia J. Rodríguez-Salgado, 'Karel V en de dynastie'.
18. L.-P. Gachard en J. Vandenesse (ed.), *Collection des voyages des souverains des Pays-Bas* II-IV (Brussel 1874-1882) II, 261-264 en 480. Karels route liep over Erkelenz (29 augustus), Roermond (30 augustus), Gelder, Wachtendonk, Straelen, Kleef (2 september), Horn (3 september), Kleef, Venlo (4-14 september; hier vergaderden de Staten van Gelderland), Weert (14 september) naar Diest waar de Staten-Generaal samenkwamen. Vgl. W. van Gouthoeven, *D'Oude Chronijcke van Hollant, Seelandt ende Utrecht, ende haer na-buere Landen gheschiedenissen* ('s Gravenhage 1636) o.a. 611. A.M.C. Asch van Wijck, *Plegtige intrede van keizer Karel den Vijfden in Utrecht in den jare 1540*. Utrecht 1838. Vgl. P. Burke, '*Karel V* (her)bekeken'. In: Soly (ed.), Karel V, 393-476, aldaar 407. F. Keverling Buisman, 'Het tractaat van Venlo, 12 september 1543. Inhoud, ratificaqtie en overlevering'. In: Keverling Buisman e.a. (ed.), *Verdrag en tractaat*, 247-266, aldaar 252-253.
19. W. Blockmans, 'De onderdanen van de keizer'. In: Soly (ed.), *Karel V*, 227-283, aldaar 227-229.
20. W.P. Blockmans, 'Corruptie, patronage, makelaardij en venaliteit als symptomen van een ontluikende staatsvorm in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden'. In: *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 11 (1985) 231-246. P.C.M. Hoppenbrouwers, 'Maagschap en vriendschap. Een beschouwing over de structuur en functies van verwantschapsbetrekkingen in het laat-middeleeuwse Holland'. In: *Holland* 17 (1985) 69-108. L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997) 14-18. S. Groenveld, '"C'est le pere, qui parle". Patronage bij Constantijn Huygens (1596-1687). In: *Oranje-Nassau Jaarboek 1988*, 53-106. H.F.K. van Nierop, 'Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden?' In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 99 (1984) 651-676. M-A. Delen, *Hof en hofcultuur rondom Willem van Oranje (1533-1584)*. (Leiden/Amsterdam 2001) 119-170. Van deze in kleine oplage uitgegeven dissertatie is een ingekorte handelseditie verschenen. H.G. Koenigsberger, 'Patronage and Bribery during the reign of Charles V'. In: *Standen en Landen* 22 (1961) 167-175.

21. Over leenrechtelijke relaties in de 16e-eeuwse Nederlanden: Joh. K. Oudendijk, 'Den Coninck van Hispaengien heb ick altijt gheeert'. In: *Dancwerk. Opstellen aangeboden aan D.Th. Enklaar* (Groningen 1959) 264-278.
22. M. Baelde, 'Edellieden en juristen in het centrale bestuur der zestiende-eeuwse Nederlanden (1531-1578)'. In: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 80 (1967), 39-51. Van Peteghem, *Raad van Vlaanderen,* 33, 54-55, 67-69, 95-97, 115, 138, 149, 165-167, 193, 199, 235, 418, 424, 429, 436, 442. Postma, *Viglius* I, 154.
23. Cools, *Mannen met macht*, 29-46. Terwijl Cools nu zich duidelijk uitspreekt voor een adelspolitiek van de Bourgondiërs en Habsburgers werd zo'n politiek in oudere literatuur geheel of ten dele ontkend. Zie: C.A.J. Armstrong, 'Had the Burgundian Government a Policy for the Nobility?' In: J.S. Bromley en E.H. Kossmann (ed.), *Britain and the Netherlands* II (Groningen 1964) 9-32.
24. Armstrong, 'Burgundian Government', 20-21.
25. Armstrong, 'Burgundian Government'. Baelde, 'Edellieden en juristen'.
26. Armstrong, 'Burgundian Government', 11, 25-28.
27. Cools, *Mannen met macht*, 40-43, 92. Vgl. A.W.E. Dek, Genealogie der heren en graven van Egmond ('s-Gravenhage 1958) 25. *La Toison d'or. Cinq siècles d'Art en d'Histoire.* Brugge/Tielt 1962.
28. Cools, *Mannen met macht*, 45-46.
29. S. Groenveld, 'Spiegel van de tijd. Het huwelijk van Willem van Oranje en Anna van Egmont-Buren (1551), geplaatst in het kader van de Habsburgse adelspolitiek'. In: *Jaarboek Oranje-Nassau* 2001, 7-24, aldaar 20.
30. Cools, *Mannen met macht*, 46.
31. Groenveld, 'Spiegel', 19. *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* (NNBW). 10 Dln. (Leiden 1911-1937) IX, 412. M.J. Wolters, *Notice historique sur l'ancien comté de Horne* (Gent 1850), 244. F. Nies (ed.), *Weert. Het verleden van een stad* (Weert 1999) 50, 58. W.A. van Ham, *Het doorluchtig huis van Bergen op Zoom. Een overzicht van de geschiedenis van de heren en markiezen van Bergen op Zoom, hun verwanten en hun bezittingen (1287-1795)* (Zaltbommel 1977) 28, 55, 84. W.A. van Ham, *Macht en gezag in het Markiezaat.* Hilversum 2000).
32. F. Postma, *Viglius van Aytta. De jaren met Granvelle 1549-1564* (Zutphen 2000) 66.
33. F.-V. Goethals, *Histoire généalogique de la maison de Hornes* (Brussel 1848) 160. P.A.M. Geurts, *De graaf van Horne, Filips van Montmorency 1524-1568* (Zaltbommel 1968) 1.
34. Groenveld, 'Spiegel', 16.
35. Over de Neuenahrs: *Allgemeine Deutsche Biographie* 23 (Leipzig 1886) 484-485. *Neue Deutsche Biographie* 19 (Berlijn 1999) 106-110. Cools, *Mannen met macht* 97-98, 100: Jacob I van Horn was getrouwd met Johanna van Meurs, Jacob III's eerste huwelijk was met Margaretha van Croÿ, dochter van Filips van Croÿ, graaf van Chimay, en Walburga van Meurs. Onze Filips van Horn huwde met Walburgis van Meurs.
36. Delen, *Hof en hofcultuur*, 43-56.
37. Cools, *Mannen met macht*, 63-66, 81-83. H.M. Brokken (ed.), *Heren van Stand. Van Wassenaer 1200-2000* ('s-Gravenhage 2001) 43-52, 82-87.
38. Geurts, *Graaf van Horne*, 13.
39. Amstrong, 'Burgundian Government', 30-32.

40. Dat was bijvoorbeeld het geval met Maria, de dochter van Jan II van Wassenaer. Jan had in 1520 van Karel V de toezegging gekregen, dat Maria zijn goederen zou erven. Na zijn dood (1523) sloot zij, in 1525, een goed huwelijk met Jacques de Ligne uit Henegouwen. S. Groenveld in Brokken (ed.), *Heren van Stand*, 82, 85.
41. P. Rosenfeld, 'The provincial governors from te minority of Charles V to the Revolt'. In: *Standen en Landen* 17 (1959) 1-63, aldaar 5-15. Vgl. ook voor culturele ontwikkelingen: B. Olde Meierink, 'Die Rezeption der Frührenaissance durch den Adel in den nördlichen Niederlanden'. In: *Renaissance in Nord-Mitteleuropa I. Schriften des Weserrenaissance-Museums Schloss Brake* 4 (1990) 73-91.
42. Voor het volgende: Goethals, *Histoire généalogique*, 160-169 en stamboom. Geurts, *Graaf van Horne*, vooral 40. *NNBW IX*, 412-417. Bijvoorbeeld: G. Groen van Prinsterer (ed.), *Archives ou Correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau*. Eerste serie, deel II (Leiden 1835) 92.
43. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-161 en stamboom.
44. Goethals, *Histoire généalogique*, 152-157. De hier vermelde getuigen bij Jacob IIIs huwelijken geven een goed zicht op zijn status.
45. Groenveld, 'Spiegel', 19-20. Dek, *Genealogie Egmond*, 65-67. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-163.
46. Goethals, *Histoire généalogique*, 164-165 en stamboom.
47. Cools, *Mannen met macht*, 93; voor overzichten van de 26 aanzienlijkste geslachten: 94-96.
48. Goethals, *Histoire généalogique*, 160.
49. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Cools, *Mannen met macht*, 269, 368. Goethals, *Histoire généalogique*, 163. Sombrin ligt in Noord Frankrijk, departement Pas-de-Calais, arr. Saint-Pol.
50. Dek, *Genealogie Egmond*, 66. Cools, *Mannen met macht*, 236. *Biographie Nationale de Belgique (BNB)* (Brussel 1866-) IX, 497, waar door Th. Juste echter het huwelijk met Anna van Egmont pas wordt geplaatst in 1531. Geurts, *Graaf van Horne*, 2, spreekt van 1531 of 1532. Er is echter al een akte van het echtpaar, gedagtekend 3 september 1531: NNBW IX, 415. Wolters, *Notice Historique*, 58-62. Nies (ed.), Weert, 58. Goethals, *Histoire généalogique*, 163.
51. Habets, 'Loonsche leenen', 48-49, 65: doordat deze landen buiten het Habsburgse gebied lagen konden ze na Filips van Horns dood in 1568 ook niet geconfisqueerd worden. M. Gerard, *Filips van Montmorency, Graaf van Hoorn, in de opstand der Nederlanden (1526-1568)* (ongepubliceerde licentiaatsscriptie, Leuven 1955) 3. Met dank aan drs. E. Haanen voor het beschikbaar stellen van deze tekst.
52. P.L. Nève, *Het Rijkskamergerecht en de Nederlanden. Competentie, territoir, archieven* (Assen 1972) 335-350. A.M.J.A. Berkvens, *Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794. Deel I: Spaans Gelre. Instellingen, territorium, wetgeving (1585) 1665-1702* (Nijmegen 1990) 118-124. J.Th.H. de Win, *Inventaris van het oud-archief der gemeente Weert* (Weert 1956) 6-11.
53. H.F.K. van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* ('s-Gravenhage 1984) 256. Dit betreft een lijst van edelen, in 1555 beschreven voor de Hollandse ridderschap. Aalst lag overigens in de

Bommelerwaard: vriendelijke mededeling van de heer T.T.A.B.M. van der Aalst, Streekarchivaris van het Land van Altena, Heusden.

54. Over Cornelis van Bergen: *BNB* II, 214-218; *NNBW* IX, 54-56.

55. Habets, 'Loonsche leenen', 54-56.

56. Het testament bij Wolters, *Notice historique*, 64-78. In een brief van Anna van Egmont d.d. 7 december lijkt het erop, dat Jan pas de dag daarvoor zijn testament had opgemaakt. F.C.H. Drieling (ed.), 'Verzameling van brieven van Anna van Egmond aan haar broeder Maximiliaan van Egmond'. In: *Kronijk van het Historisch Genootschap* 8 (1852) 45-74, aldaar 60-62. Goethals, *Histoire généalogique*, 159.

57. *NNBW* IX, 416. Wolters, *Notice historique*, 62-64. Goethals, *Histoire généalogique*, 161-162 en 165-166. Trouwens ook van de kant van de Nieuwenaars kwamen direct bezwaren, omdat Filips helemaal geen rechten op Horn zou hebben bezeten: Drieling (ed.), 'Verzameling', 62-63. Overigens zou Walburgis na de dood van haar echtgenoot hertrouwen met haar neef Adolf van Nieuwenaar, die aan de kant van Willem van Oranje aan de Nederlandse Opstand deelnam en het na diens dood ten slotte bracht tot stadhouder van Utrecht, Gelderland en Overijssel.

58. Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 48. B. de Troeyer, *Lamoraal van Egmont. Een critische studie over zijn rol in de jaren 1559-1564 in verband met het schuldvraagstuk* (Brussel 1961) 16. H.E. van Gelder, *De Nederlandse munten. Het complete overzicht tot en met de komst van de euro*. 8e Dr. (Utrecht 2003) 274: een kroon was in 1548 1:17 gulden.

59. Goethals, *Histoire généalogique*, 160.

60. Cools, *Mannen met macht*, 269. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Goethals, *Histoire généalogique*, 160-161. M. Baelde, *De Collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578)* (Brussel 1965), vooral 285-286. *Toison d'or*, 41 nr. 224. Geurts' mededeling is alleen daarom al ongeloofwaardig, omdat de door hem aangewezen Filips de Montmorency leefde van 1466 tot 1526, dus nog voordat de drie Collaterale Raden waren ingevoerd.

61. Geurts, *Graaf van Horne*, 1. Cools, *Mannen met macht*, 269. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* II, 511-512: Joseph wordt ook in 1521 als kamerheer genoemd; 71: Joseph is op 27 januari met Karel V in Toledo; 86-94: in februari 1530 vindt de keizerskroning in Bologna plaats, Joseph overlijdt.

62. Cools, *Mannen met macht*, 66, 80, 100-101, 135-136. Zie over het optreden van een van de Van der Marcks, prins-bisschop van Luik Everard van der Marck (1462-1538): *BNB* XIII, 498-512.

63. Cools, *Mannen met macht*, 93-96.

64. Cools, *Mannen met macht*, 72, 80, 110, 234, 236-237. Wolters, *Notice historique*, 52-63. NNBW IX, 412-416. Over de dood van Jacob III bestaan verschillende meningen. Volgens Cools, *Mannen met macht*, 237, sneuvelde hij in 1531 voor Vercelli in de huidige Italiaanse regio Piemonte. Maar een eigentijdse lokale bron, het 'Liber Recommendationis' van de minderbroeders van Weert, vermeldt dat op 8 augustus 1531 'Obiit in castro werthensis illustris et genorosis dominus Dominus Jacobus comes de Horn, hujus nominus tercius, qui fuit dominus aurei velleris curie burgundie' (in de stad Weert overleed de doorluchtige en edele heer Heer Jacob graaf van Horn, de derde van die naam, die werd benoemd tot lid van de orde van het Gulden Vlies aan het Bourgondische Hof). Met dank aan drs. E. Haanen.

65. *Toison d'or*, 38 (1505: Jacob III, nr. 125), 39 (1516: Maximiliaan, heer van Gaasbeek, nr. 147).
66. *Historische Winkler Prins*. 3 Dln. (Amsterdam/Brussel 1957-1959) III, 97-98. *Toison d'Or*, 41 (1559: nr. 238). Baelde, *Collaterale Raden*, 78, 79, 122, 185, 190-192, 194, 200, 231, 280, 286. Johan Brouwer, 'Montigny, afgezant der Nederlanden bij Philips II'. In: J. Brouwer, *Verzameld werk*. Deel II (Amsterdam 1956) 363-594.
67. Baelde, *Collaterale Raden*, 220-221, 273-274. Toison d'or, 40 (1531: nr. 183). P. Rosenfeld, 'De briefwisseling van Philippe de Montmorency-Nivelle, graaf van Horn, stadhouder van Gelderland, met Philips II, de hertog van Savoye en Margaretha van Parma (1555-1560)'. In: *Bijdragen en Mededelingen Gelre* 53 (1953) 219-283, aldaar 244 n. 2.
68. Baelde, *Collaterale Raden*, 279-280. J. Massarette, 'Der Luxemburger Gouverneur Graf und Fürst Peter Ernst von Mansfeld (1517-1604)'. In: *Publications de la Section Historique de l'Institut Grand-Ducal de Luxembourg* 61 (1926) 1-305. BNB XIII (1894-1895) 382-383.
69. *Toison d'or*, 40 (1546: nr. 203). Rosenfeld, 'Provincial Governors', 19.
70. *NNBW* VIII, 995-997.
71. Drieling (ed.), 'Verzameling', 62-64. Goethals, *Histoire généalogique*, 158-159. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 13. Maximiliaan van Egmont van Buren behoorde tot de edelen, die Karel V op zijn tocht naar Gent vergezelden. Zie ook L.-P. Gachard (ed.), *Relation des Troubles de Gand sous Charles-Quint* (Brussel 1846) 53, 65.
72. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* IV, 16-17, 22-23, 354, 357, 364, 409-410, 428.
73. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 219. Postma, *Viglius* II, 282, n. 15. L.-P. Gachard (ed.), *Correspondance de Philippe II sur les Affaires des Pays-Bas*. 5 Dln. (Brussel 1848-1879) I, cxcvi.
74. F.A.F.Th. de Reiffenberg (ed.), *Histoire de l'Ordre de la Toison d'or depuis son institution jusqu'à la cessation des chapitres généraux* (Brussel 1830), 449-450 en 453. De schrijver houdt bij de datering van dit 22e kapittel, het eerste onder leiding van Filips II, geen rekening met de gebruikte Paasstijl en plaatst het in 1555. Pasen viel in 1556 op 5 april; toen begon volgens deze kalender het nieuwe jaar pas, dat volgens Circumcisiestijl al per 1 januari was ingegaan. Gachard en Vandenesse (ed.), *Collection* IV, 22-23.
75. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 37, n. 145.
76. Postma, *Viglius* II, 174. Gerard, *Montmorency*, 9.
77. *NNBW* IX, 416-417. BNB IX, 497-508. Geurts, *Graaf van Horne. Toison d'or*, 41 (1555: nr. 224). Baelde, *Collaterale Raden*, 286-287.
78. Over Filips II: G. Parker, *Philip II*. Boston/Toronto 1978. Nederlandse vertaling: 's-Gravenhage 1981. H. Kamen, *Philip of Spain*. New Haven/Londen 1997. S. Groenveld, 'Godsdienst en politiek bij Filips II'. In: *Ketters en papen onder Filips II. Het godsdienstig leven in de tweede helft van de 16de eeuuw. Catalogus Catharijneconvent* (Utrecht 1986) 8-25.
79. Over deze periode in het algemeen: K. Verhofstad, *De regering der Nederlanden in de jaren 1555-1559*. Nijmegen 1937. M. van Durme, *Antoon Perrenot, Bisschop van Atrecht, Kardinaal van Granvelle, Minister van Karel V en van Filips II (1517-1586)* (Brussel 1953) 160-161. De Troeyer, *Egmont*, 68. Postma, *Viglius II*, 91-196. M. Dierickx, 'De eerste jaren van Filips II, 1555-1567'. In: J.A. van Houtte e.a. (ed.),

Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Deel IV (Utrecht/Antwerpen enz. 1952) 305-349, aldaar 305-315.

80. J. Decavele, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565).* Brussel 1975. Zie voor literatuur over Crimen Laesae Majestatis hierna, noot 164.
81. F.H.M. Grapperhaus, *Alva en de tiende penning* (Zutphen 1982) 51-68.
82. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 16-24. Postma, *Viglius II*, 102-103.
83. Rosenfeld, 'Provincial Governors', passim.
84. F. Postma, 'Granvelle, Viglius en de adel (1555-1567)'. In: K. de Jonge en G. Janssens (ed.), *Les Granvelles et les anciens Pays-Bas* (Leuven 2000) 156-176, aldaar 158. Zie ook Postma, *Viglius I.* Dez., *Viglius II.* Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije.*
85. W. Jappe Alberts, 'Gelderland van 1543-1566', in: J.J. Poelhekke e.a. (ed.), *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795.* Boek II (Zutphen 1975) 79-96. Keverling Buisman, 'Vrede en het Tractaat van Venlo', 65-72. Van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag', passim. Rosenfeld, 'Briefwisseling', passim. A. Zijp, *De strijd tussen de Staten van Gelderland en het Hof 1543-1566.* Arnhem 1913.
86. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 242-244, 16 april 1556: Horn aan Filips II.
87. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 277. Zo ook landvoogdes Margaretha van Parma: Ibidem 231-232.
88. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 231-232, 261-268. Rosenfeld, 'Provincial Governors', 50-51.
89. Postma, *Viglius II*, 107, 134. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 244-245, 24 juni 1556: Lalaing aan Savoye. Verhofstad, *Regering*, 153-157. N. Japikse (ed.), *Correspondentie van Willem den Eersten, Prins van Oranje, I 1551-1561* ('s-Gravenhage 1934; niet verder verschenen) 138-139, 8 november 1558: Horn aan Oranje.
90. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 256-257. *NNBW* IX, 416-417.
91. Habets. 'Loonsche leenen', 58-63. Aan Horns optreden als lokaal gezagsdrager binnen zijn heerlijkheden is in dit artikel slechts aandacht besteed voor zover het verbindingen had met zijn handelen in breder verband. Het verdient aanbeveling, een aparte studie te wijden aan Horn als plaatselijk bestuurder in zijn diverse heerlijkheden.
92. Van Nierop, *Van ridders tot regenten*, 46, 48. Postma, *Viglius II*, 66-67, 99, 114-115. Tracy, *Holland*, 136-138. Verhofstad, *Regering*, 54, 71, 92, 147.
93. Geurts, *Graaf van Horne*, o.a. 14, 19.
94. Alberts, 'Gelderland', 92, Van de Pas, 'Tussen centraal en lokaal gezag', 144, 146.
95. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 244-246, 24 juni 1556: Lalaing aan Savoye; 246, 27 juni 1556: Lalaing en Horn aan Savoye; 247, 28 juni 1556: Lalaing aan Savoye.
96. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 251-268.
97. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 274-275, 20 maart 1558: Horn aan Filips II; 275-277, 24 of 25 maart 1558: Filips II aan Horn.
98. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 278, 26 november 1558: Savoye aan Horn.
99. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 185-186, 22 augustus 1559: betalingsopdrachten. Aremberg liet op 15 februari 1563 weten, de hem toegezegde 6.000 schilden nog steeds niet te hebben ontvangen.
100. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 220, 231-232. Verwijten zijn ook te lezen bij Geurts, *Graaf van Horne.* Postma, *Viglius* II, 193.
101. Zijp, *Strijd*, 120, 135.

102. L.-P. Gachard (ed.), *Correspondance de Marguerite d'Autriche, Duchesse de Parme, avec Philippe II.* 3 Dln. (Brussel 1867-1881) I, 77, 23 december 1559; 149, 17 maart 1560: Filips II aan Margaretha van Parma. Gerard, *Montmorency*, 12-13.
103. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 246: Lalaing aan Savoye, 24 juni 1556.
104. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, cxcv-cxcvi; 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez. Postma, Viglius II, 174, 193.
105. Japikse (ed.), *Correspondentie Oranje*, 197-198, 1 september 1559: Montigny aan Oranje; 199, 2 september 1559: Aremberg aan Oranje.
106. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 96-97, 18 januari 1560; 180, 23 april 1560; 187, 12 mei 1560: Margaretha van Parma aan Filips II. Zijp, Strijd, 133.
107. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 97, 18 januari 1560; 147, 17 maart 1560; 181, 23 april 1560: Margaretha van Parma aan Filips II; 186, 11 mei 1560: Filips aan Margaretha
108. Gachard (ed.), *Correspondance Marguerite I*, 96-97, 18 januari 1560; 149, 17 maart 1560; 180-181, 23 april 1560: Margaretha van Parma aan Filips II; 186, 11 mei 1560: Filips II aan Margaretha van Parma. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 279-280, 6 januari 1560; 282-283, 19 maart 1560: Margaretha van Parma aan Horn; 280-282, 27 februari 1560: Horn aan Margaretha van Parma.
109. L.H.J. Sicking, *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden 1488-1558* (Amsterdam 1998) 55-59. Postma, *Viglius* II, 164. Postma, 'Granvelle', 163.
110. L.H.J. Sicking, 'Prijsrechtspraak in de Nederlanden. De Admiraliteiten van Veere, Duinkerke en Gent, 1488-1568'. In: D. Heirbaut en D. Lambrecht (ed.), *Van oud en nieuw recht. Handelingen van het XVde Belgisch-Nederland Rechtshistorisch Congres* (z.p., z.j.) 68-84, aldaar 75.
111. Sicking, *Zeemacht*, 45-47, 70-72.
112. Gachard (ed.), *Correpondance Marguerite* I, 187, 12 mei 1560: Margaretha van Parma aan Filips II. Rosenfeld, 'Briefwisseling', 280, 17 februari 1560; 282, 14 maart 1560: Margaretha van Parma an Horn; 280-282, 27 februari 1560: Horn aan Margaretha van Parma. Sicking, *Zeemacht*, 201-204.
113. Zie over bestuursstructuren in Spanje: J.H. Elliott, *Imperial Spain 1469-1716* (Harmondsworth 1970) 249-268. J. Lynch, *Spain under the Habsburgs*. 2 Dln. (2e Dr. Oxford 1981) I, 177-210.
114. F. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien und der niederländische Aufstand*. Deel II (Halle 1907), 72-73.
115. Gerard, *Montmorency*, 15-16.
116. Gerard, *Montmorency*, 16.
117. Sicking, 'Prijsrechtspraak', passim. R.H. Vermij, *Gewestelijke regering onder Philips II: Willem van Oranje als stadhouder van Holland 1559-1567* (ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Utrecht. Utrecht 1984) 107-112.
118. Decavele, *Dageraad*.
119. J. Baas, 'Hoorne en de Hervorming'. In: *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis* 42 (1958), 227-254. J.C.H. de Pater, *De Opkomst en de Ondergang van het Calvinisme in de stad Doornik*. 's-Gravenhage z.j.

120. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 458-460, 13 september; 466-468, 27 september; 468, 27 september; 474-475, 15 oktober; 483, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 471, 1 oktober 1566: Filips II aan Margaretha van Parma.
121. Groen van Prinsterer (ed.), *Archives*. Eerste serie, II, 422-424, 1 november 1566: Bernard de Mérode aan Hoogstraten; 468-469, november 1566: memorie over het gedrag van Oranje, Egmont en Horn.
122. De Pater, *Opkomst*, 17.
123. Een ooggetuigenverslag van François van Halewijn, heer van Zweveghem, kamerheer van Margaretha van Parma in: Gachard (ed), *Correspondance Philippe II* I, 469, september 1566.
124. R. van den Berg, 'Nederweert en Weert aan de vooravond van de tachtigjarige oorlog. Een analyse van de kroniek van Maria Luyten uit Weert 1442-1570'. In: A. Bruekers (ed.), *Nederweerts verleden: doorsneden land* (Nederweert 2001) 75-108, aldaar 77-78, 83-91, 103-104. Vgl. P.Th. van Beuningen, *Wilhelmus Lindanus als inquisiteur en bisschop. Bijdrage tot zijn biografie (1525-1576)* (Assen 1966) 367-368. Het gezongen lied was een parafrase op 'christ lag in todesbanden'.
125. Baas, 'Hoorne', 244, 4 september 1566: Horn aan Viglius.
126. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I 401-402, 25 maart 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.
127. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville. Deze opmerkingen van Oranje komen in sterke mate overeen met de bekende toespraak, die hij op oudejaarsdag 1564 in de Raad van State hield. Zie o.a. H. Klink, *Opstand, politiek en religie bij Willem van Oranje 1559-1568. Een thematische biografie* (Heerenveen 1997) 135-159.
128. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 261-262, 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville; 481, 17 november 1566: Armenteros aan Antonio Perez.
129. A. Pinchart, *Mémoires de Pasquier de la Barre et de Nicolas Soldoyer*. 2 Dln. (Brussel/'s-Gravenhage 1859-1865) II, 378, 1 september 1566: Horn aan Margaretha van Parma. Baas, 'Hoorne', 244.
130. Bijvoorbeeld in een brief aan Filips II, d.d. 20 november 1566. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 486-487. Baas, 'Hoorne', 231-232.
131. Baelde, *Collaterale Raden*, passim.
132. Baelde, *Collaterale Raden*, 184. Postma, 'Granvelle', 158, 171. Postma, *Viglius* II, 174.
133. W. Thomas, 'De mythe van de Spaanse inquisitie in de Nederlanden van de zestiende eeuw'. In: *Bijdagen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 105 (1990) 325-353.
134. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 261-262, 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 281, 5 januari 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 290-291, 20 februari 1564: Lazarus Van Schwendi aan Filips II, met briefjes van Oranje en Egmont als bijlagen; 484, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 510, 16 februari 1567: Alonzo Lopez Gallo aan Filips II. L.-P. Gachard (ed.), *Correpondance de Guillaume le Taciturne, Prince d'Orange*. Deel II (Brussel 1850) 72, 27 maart 1564: Oranje, Egmont en Horn aan Filips II; 107, .. januari 1566: Oranje aan Margaretha van Parma. Oudendijk, 'Coninck

van Hispaegnien', 264-278. M. van Gelderen, *Op zoek naar de Republiek. Politiek denken tijdens de Nederlandse Opstand (1555-1590)* (Hilversum 1991) 32-36.

135. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 515, 4 maart 1567: Margaretha van Parma aan Filips II. Ook Maria van Hongerije had zich al in verwante termen uitgesproken: in 1543 - Tracy, *Holland*, 48; en in 1555 - Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije*, 308. Vgl. een soortgelijke uitspraak van Alva: Koningen zijn geboren om bevelen te geven, onderdanen om die uit te voeren, geciteerd door Lynch, Spain I, 298.
136. De Schepper, 'Burgerlijke overheden', 326-336.
137. Gachard, *Correspondance Philippe II* I, 291, februari 1564: Egmont aan Lazarus von Schwendi.
138. Japikse, *Correspondentie Oranje*, 311-315, 23 juli 1561.
139. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 202, 14 juni 1562; 211, 6 augustus 1562; 215, 31 augustus 1562; 241-242, 13 maart 1563: brieven van Margaretha van Parma aan Filips II; 238, 10 maart 1563; 245, 14 april 1563: brieven van Granvelle aan Filips II.
140. Zie voor de perioden van aan- en afwezigheid Baelde, *Collaterale Raden*, 184-190. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 256, 11 juli 1563 en 259, 23 juli 1563: Margaretha van Parma aan Filips II; 261: 4 augustus 1563: Horn aan Filips II; 267, 12 augustus 1563: Margaretha van Parma aan Armenteros; 270, 6 oktober 1563: Granvelle aan Perez. Postma, Viglius II, 209-214.
141. De Win, *Inventaris*, 338-339, regest 141. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 295, 29 maart 1564: Margaretha van Parma aan Filips II. Vgl. over Horns financiële perikelen Habets, 'Loonsche leenen', 58-64.
142. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 274, 12 november 1563; 275, 10 december: Granvelle aan Filips II.
143. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 259, 23 juli 1563; 280-281, 5 januari 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 267, 12 augustus 1563: Margaretha van Parma aan Armenteros.
144. Postma, *Viglius* II, 248-253. Rachfahl, *Wilhelm von Oranien II*, 288-344. De Troeyer, Egmont, 125.
145. De Troeyer, *Egmont*, 134. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 256, 11 juli 1563: Margaretha van Parma aan Filips II; 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez.
146. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 295, 29 maart 1564; 306, 12 juni 1564: Margaretha van Parma aan Filips II; 329-331: enkele presentielijstjes.
147. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 215, 31 augustus 1562: Margaretha van Parma aan Filips II; 245, 14 april 1563: Granvelle aan Filips II; 261, 25 juli 1563: Granvelle aan Perez; 274, 12 november 1563: Granvelle aan Filips II; 275, 10 december 1563: Granvelle aan Filips II.
148. Van Beuningen, *Lindanus*, 156, 168-186. H.Th.M. Roosenboom, 'Fray Lorenzo de Villavicencio. Een geheim rapporteur in de Nederlanden en zijn invloed op Filips II (1563-1565)'. In: *Archief voor de Geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland* 21 (1979) 146-174, aldaar 149-150.
149. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 251, 15 juni 1563: Filips II aan Margaretha van Parma; 271, 12 oktober 1563: Filips II aan Alva; 272, 21 oktober 1563: Alva aan

Filips II; 277, 14 december 1563: Filips II aan Alva; 279, 22 december 1563: Alva aan Filips II; 284, 21 januari 1564: Filips II aan Egmont. Duque de Alba, *Epistolario del III Duque de Alba Don Fernando Alvarez de Toledo*. 3 Dln. (Madrid 1952) I, 557-558, 21 oktober 1563: Alva aan Filips II. W.S. Maltby, *Alba. A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582* (Berkeley/Los Angeles/Londen 1983) 110-125.

150. G. Parker, 'Spain, her Enemies and the Revolt of the Netherlands, 1559-1648'. In zijn *Spain and The Netherlands*. Ten Studies (Londen 1979) 18-44, aldaar 18-27. Filips' politiek was in deze jaren vooral geconcentreerd op de bestrijding van de Turken in het Middellandse Zeegebied. In september 1565 had zijn vloot bij Malta een eerste grote overwinning geboekt.

151. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 22 augustus 1559: betalingsopdracht van Filips II, onder andere voor 15.000 écus aan Horn; één der begunstigden, Aremberg, schreef echter in februari 1563, nog niets te hebben ontvangen; 386, 8 januari 1566; 486-487, 20 november: Horn aan Filips II, beide malen vanuit Weert; 388, 9 januari 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 403-408, 5 april 1566; 412-413, 4 mei 1566; 427, 1 juli 1566; 483-484, 18 november 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.

152. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 391, 11 januari 1566: Armenteros aan Gonzalo Perez; 403-406, 5 april 1566; 409, 13 april 1566; 468, 27 september 1566; 474, 15 oktober 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 491, 15 december 1566: bericht uit Antwerpen; 514, 3 maart 1567: Prats aan Perez; 544, 2 juni 1567: Filips II aan Margaretha van Parma.

153. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 435, 26 juli 1566: Mansfeld aan Margaretha van Parma; 436, juli 1566: adviseur van de verbonden edelen; 453-454, 27 augustus 1566; 455-456, 30 augustus 1566; 459, 13 september 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.

154. Geurts, *Graaf van Horne*, 20. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 406, 5 april 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.

155. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 461, 13 september 1566; 466-467, 27 september 1566: Margaretha van Parma aan Filips II.

156. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 404-405, 5 april 1566; 474-475, 15 oktober 1566; 477, 12 oktober 1566: Margaretha van Parma aan Filips II; 428, 6 juli 1566: verslag door Assonleville; 514, 3 maart 1567: Prats aan Perez met de mededeling dat Oranje niet meer naar Brussel komt, maar Egmont, Horn, Mansfeld en Nieuwenaar daar nog wel vergaderen.

157. Over deze ontwikkelingen in het algemeen: S. Groenveld e.a., *De kogel door de kerk? De Opstand in de Nederlanden 1559-1609*. 3e Dr. Zutphen 1991.

158. Maltby, *Alba*, 110-137.

159. Geurts, *Graaf van Horne*, 30. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 525, 4 maart 1567: Margaretha van Parma aan Filips II; 563-564, 15 augustus 1567: Alonso de Laloo aan Montigny.

160. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 563, 26 en 27 juli 1567: Alva en prior Don Fernando aan Horn; 12 augustus 1567: Horn aan Alva; 15 augustus 1567: Laloo aan Montigny.

161. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 572-573, 9 september 1567; 577-578, 18 september 1567: Alva aan Filips II; 573: verslag van de arrestatie.

162. Maltby, *Alba*, 138-154. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 567, 29 augustus 1567; 601, 21 november 1567: Margaretha van Parma aan Filips II; 583, 6 oktober 1567: Eboli aan Margaretha van Parma; II, 600-602, 1 december 1566; 619-622, 31 januari 1567; 626, 1 maart 1567: commissies van Filips II voor Alva. Zie ook J.S. Theissen en H.A.Enno van Gelder (ed.), *Correspondance Française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*. 3 Dln. (Utrecht 1925-1942) I, 423-424, 13 oktober 1567: Filips II aan Margaretha van Parma.
163. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 574-575, 10 september 1567: Alva aan Filips II.
164. W. van Iterson, *Geschiedenis der confiscatie in Nederland* (Utrecht 1957) 497-505. H. Gerlach, *Het proces tegen Oldenbarnevelt en de 'Maximen in den Staet'* (Haarlem 1965) 186-189, 342-344, 371, 398-405, 560-583.
165. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 575, 11 september 1567; 607, 8 december 1567: Mansfeld aan Filips II; 577-578, 18 september 1567: Alva aan Filips II.
166. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 581, 2 oktober 1567; 582, 9 oktober 1567: Alva aan Filips II.
167. Geurts, *Graaf van Horne*, 34.
168. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 600, 15 november 1567: brieven van Walburgis van Nieuwenaar en van Anna van Egmont aan Filips II.
169. Maltby, *Alba*, 145-147, 164-165. Gachard (ed.), *Correspondance Philippe II* I, 578, 18 september 1567; 589-590, 24 oktober 1567: Alva aan Filips II.
170. M.O.R. Vanheck, *Proces van Philippe de Montmorency, Graaf van Horne. Akte van beschuldiging en verweer* (z.p., z.j.) 222-260.
171. Vanheck, *Proces*, 1.
172. Goethals, *Histoire généalogique*, 169.
173. Duque de Alba (ed.), *Epistolario* I, 557-558.
174. Gebaseerd op Goethals, *Histoire généalogique*. Geurts, *Graaf van Horne*, 40.